

ERICH FROMM: FÉRFI ÉS NŐ

Szexuálpaszichológiai tanulmányok

ELŐSZÓ

"Mindaddig nem fogjuk megérteni sem a nő, sem a férfi pszichológiáját, amíg nem vesszük figyelembe, hogy a nemek között mintegy hatezer esztendeje hadiállapot van. Ez a harc gerillaharc. Hatezer évvel ezelőtt a patriarchátus legyőzte a nőket, és a társadalmat a férfiak egyeduralmára alapozták. A nőkből a férfiak tulajdona lett, és minden engedményért, amit kaptak, hálásaknak kellett lenniük. De nem uralkodhat az emberiség egyik része vagy egy társadalmi osztály, egy nemzet, netán az egyik nem úgy a másik felett, hogy az ne vezessen rejtetten az elnyomottaknál és kizsákmányoltaknál lázadáshoz, ne keltsen bennük dühöt, gyűlöletet és bosszúvágyat, az elnyomóknál és a kizsákmányolóknál pedig ne szüljön félelmet és bizonytalanságot." Erich Frommnak ebben az interjújában, amely 1975. február 16-án jelent meg a L' Espresso c. olasz napilapban, összefoglalva olvashatóak alapvető gondolatai a nemek közötti kapcsolat kérdésköréről. Ezek szerint nem a nemek közötti különbség a probléma szülője, inkább a céltévesztés okozza a nehézségeket mindkét nemnél.

Erich Frommot elsősorban nem a nemek közötti különbség anatómiai és biológiai ténye érdekli, hanem az, hogy miképpen működik ez a különbség az emberiség történelme során. A nemek közötti különbségnek - a másik nem másságának - a szexualitással való kapcsolatában az a szerepe, hogy az ember túlélését biztosítsa. A másik nem szexuális vonzerejének mindazonáltal csak igen korlátozott jelentősége van, és nem jelentett akadályt abban, hogy az ember ne használja fel a nemek közötti különbséget az uralkodásra. A nemek kérdésében ezért elsősorban az az érdekes, hogy a közöttük lévő különbség milyen hatással van lelkiileg az egyén azonosságtudatának megélésére, az emberek együttélésére, különösképpen pedig a nemek együttélésére.

A nemek harcát csak fokozza a nemi kérdés problémakörének minden olyasfajta megoldása, amely nem más, mint pusztán a férfi uralmának átruházása a nőre. Fromm ezért nem tartja semmire a már említett 1975-ös interjújában az olyan nőmozgalmat, amely voltaképpen "a patriarchális világ elvét viszi tovább, csak ekkor a nőknek van meg az a hatalmuk, amely eddig kizárólag a férfiak kiváltsága volt", mivel a nők "emberként nem voltak emancipálva". A harc tehát folytatódik, és "tagadhatatlan, hogy mindkét oldalon rengeteg gyűlölet és szadizmus az eredménye. A kizsákmányoltak és a kizsákmányolók ugyanabban a hajóban eveznek, akárcsak a fogoly és a foglár. Mindketten kölcsönösen fenyegetik és egyaránt gyűlölik egymást. Mindketten

félnek a másik támadásától. Még ha a férfiak úgy is tesznek, mintha éppen ellenkező volna a helyzet, mégiscsak félnek a nőktől."

Aligha van még pszichológiai kérdés, amely olyan kiélezett és olyan összetett lenne, mint a nemek kérdése. Ennek roppant egyszerű az oka: minthogy még mindig a patriarchátus hagyományai közepette élünk, a nemek kérdésében mindenki érintett és elfogult, és részese a "nemek harcában" szokásos áttételeknek és projekcióknak. Ahhoz, hogy erről a kiindulópontonról meglegjünk a magyarázatot, tudatosítanunk kell magunkban: mi is ugyanúgy osztozunk a patriarchális gondolkodásmódban; képesnek kell lennünk tehát valamilyen matriarchális szemlélet- és gondolkodásmód kialakítására. Csak így lehetséges annak a valóságérzékelésnek a megsejtése és begyakorlása, amely integrálja a nemek közötti különbségeket.

Ha okosan akarunk foglalkozni a nemek közötti különbségek kérdésével, abból kell kiindulnunk, hogy miképpen alakult működésében a nemek közötti eltérés a patriarchátus megszilárdulásától kezdődően. Fromm maga már a húszas évek végén felfedezte ezt, amikor Johann Jakob Bachofen írásait olvasta és hosszas beszélgetéseket folytatott ezekről Baden-Badenben Georg Groddek orvos barátja házában. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy milyen nagy hatással volt Bachofen Az anyajog című műve Fromm gondolkodásának fejlődésére. Bachofen recepciójának irodalmi lecsapódása már a harmincas évek elején fellelhető Frommnál, és egész életművéből mindvégig kitetszik Bachofen nagyrabecsülése. Fromm még idős korában is Bachofent nevezte meg gondolkodása egyik fontos forrásaként, és soha nem mulasztotta el, hogy Az anyajog olvasását ajánlja.*

* Frommnak Bachofen nézeteiről, az anya- és apajogú társadalmak struktúrájáról vallott nézeteit egy eddig még csak németül megjelent antológiában dokumentáltam. Vö. Erich Fromm: Liebe, Sexualität und Matriarchat. Beiträge zur Geschlechtsfrage. Deutscher Taschenbuchverlag, München, 1994

A matriarchális és patriarchális társadalmi struktúrák lényeges meghatározói a nemek problémakörének. De mégsem kizárólagos determinánsok. Legalább ilyen fontos az a kérdés, hogy vajon van-e, és ha van, milyen az összefüggés egy ember karaktere és neme között. Erről az összefüggésről szól e kötet első tanulmánya Nem és karakter címmel. Ez a tanulmány azt kísérli meg bemutatni, hogy a férfi és nő közötti biológiai különbségeknek bizonyos karakterológiai következményei vannak. A fejtegetések férfinak és nőnek a nemi aktus közbeni különböző szerepeire összpontosítanak, valamint az ebből levezethető karakterológiai következményekre. Persze mindezek keverednek a közvetlenül szociológiai tényezők meghatározta következményekkel. Ez utóbbiak "sokkal nagyobb hatásúak, és megerősíthetnek, kiválthatnak vagy elkerülhetővé tehetnek biológiai gyökerű különbségeket". Ezt a tanulmányát Fromm először 1943-ban jelentette meg a Psychiatry című amerikai folyóiratban, majd 1948-ban ő maga egészítette ki azokkal a fontos részekkel, amelyeket a már idézett első teljes német kiadás nyomán a jelen magyar kiadás is hasznosít.

A Férfi és nő című tanulmány is a nemek és a karakter közötti kapcsolatról szól, és Frommnak egy 1949-ben tartott, a nemek kérdéséről szóló előadása nyomán keletkezett. A jelen kiadásba felvettük Frommnak azokat a legfontosabb megjegyzéseit, amelyeket előadásának vitájakor tett. Az 1951-ben nyomtatott formában is megjelentetett előadás és az előbbi, Nem és karakter című tanulmány között van bizonyos elméleti feszültség; Fromm itt már nem tesz kísérletet arra, hogy a nemek közötti karakterológiai különbségeket nemspecifikus biológiai adottságokból vezesse le, hanem csak annyit állapít meg szűkszavúan, hogy nem igaz, "hogy a férfi és nő kapcsolatának problémáit a lényegét tekintve a nemek közötti különbség határozná meg". Férfi és nő kapcsolatában elsősorban ember és ember közötti kapcsolatról van szó. És ebben a mindenkori uralkodó társadalmi karakter a meghatározó. Az akkori, az 1949-es és a ma uralkodó társadalmi karakter éppen abban tűnik ki, hogy az emberek már nem identitásuk és nemspecifikus sajátosságaik szerint tájékozódnak, hanem a piac, a siker, a mások elvárásai és a nekik tulajdonított szerepek szerint. A marketing elvű karakter jellemzője, hogy "a férfi és nő kapcsolatában már nagyon kevés a specifikus".

Fromm úgy látja, hogy a nemek kérdését egyrészt a matriarchális és patriarchális társadalmi struktúrák határozzák meg, másrészt a társadalmi karakter mindenkori uralkodó irányultsága. Ennek messzemenőek a következményei a szexualitás szerepére és a szexuális érzékre vonatkozóan a nemi kérdéssel összefüggésben.

A harmadik tanulmány, a Szexualitás és karakter az e kettő között fennálló összefüggést tárgyalja. Ez az írás 1948-ban keletkezett, az ún. Kinsey-jelentés megjelenése alkalmából. (Magára a hivatkozott tanulmányra Fromm írásában csak érintőlegesen tér ki.) Fromm ebben a tanulmányában elhatárolódva Sigmund Freudtól, aki a férfi és a női karaktert a sors felől közelíti, amelyet a szexuális ösztöntörekvés vált ki a fiúból és a lányból, éppen fordítva látja az összefüggést: "a szexuális viselkedés nem oka, hanem eredménye egy ember karakterstruktúrájának". Nem az "ágy" az, ami meghatározza, hogy jó-e vagy rossz ez a kapcsolat, hanem a kapcsolatminta jellege, a karakter dönti el, hogy milyen lesz a szexuális viselkedés. A nemspecifikus problémák ezért nem a nemek közötti különbségből következnek, hanem mindenekelőtt bármely két ember között kialakuló különös módnak a kifejeződése.

Mindez pedig nemcsak a különböző neműek szexualitására vonatkozik, hanem a homoszexualitásra is. Fromm csak ritkán és mellékesen foglalkozott a homoszexualitással. A Változás a homoszexualitás értelmezésében című tanulmány Fromm egyetlen önálló tanulmánya a homoszexualitásról, és először 1994-ben jelent meg a már idézett kötetben. Az írást Fromm New York-i hagyatékában őrizték, és 1940-körül keletkezhett angol nyelven. Fromm tanulmányában azt boncolja, hogy a homoszexualitás freudi értelmezése nem igazolódik a terápiás gyakorlatban. A homoszexualitás nem

önálló klinikai eset, hanem a legkülönbözőbb karakterológiai problémáknál fellépő jelenség, amelynek "tendenciája az, hogy megoldódjék, amint megoldódnak az általános karakterproblémák is". Fromm ebben az esetben is igazoltnak látja, hogy nem a szexualitás határozza meg a karaktert, hanem a karakter irányultsága a szexuális viselkedést. Ezért van "a homoszexuálisok viselkedésének éppen annyi játékszabálya, amennyi a heteroszexuálisoknak, és a homoszexuálisok emberi kapcsolataiban pontosan ugyanolyan problémák merülnek fel, mint a heteroszexuálisokéban".

Valóban, Fromm már a harmincas években lényegesen más értelmezést adott a szexuális ösztöntörekvés szerepének az emberi magatartásban. Köztudomásúan Freud magával ragadó gondolata volt, hogy a szexuális ösztöntörekvést és a belőle származó libidót a szinte minden emberi magatartást meghatározó energia forrásaként fogja fel. Az egyik ember másikhoz fűződő viszonyát mint a szexuális törekvések szublimációját vagy az azok ellen irányuló reakció kialakulását értelmezte. A számtalan, az együttélést meghatározó szenvedélyt - úgymint a szeretet, a gyűlölet, a féltékenység, az irigység, a gyengédség, a másik ellenőrzésére való törekvés, az alázatosság, a közömbösség, az értékítélet - Freud a szexuális ösztöntörekvés származékának tartja, ezért ezek szenvedélyes mivolta csak akkor értelmezhető helyesen, ha - Freud szerint - libidinózus eredetűek, tehát a szexuális ösztöntörekvésben gyökereznek.

Az úgynevezett "ortodox" pszichoanalízis önértékelését mind a mai napig messzemenően az emberi viselkedés és az emberi szenvedélyek libidóelméleti magyarázatának a modellje jellemzi. Az első pszichoanalitikus, aki nem csatlakozott ehhez a modellhez, Carl Gustav Jung volt, és ezért is következett be 1912-ben a szakítás közte és Freud között. Noha Jung számára sem kétséges, hogy az emberi viselkedés szenvedélyessége onnan származik, hogy a viselkedést a libidó határozza meg, Jung libidón nemcsak a szexuális, hanem az általános pszichés energiát érti.

Fromm maga az 1930-as években saját magyarázó modelljét a Harry S. Sullivan által kifejlesztett "emberi kapcsolatok elméleté"-nek a segítségével fogalmazta meg, amikor is különbséget tesz az alapvető ösztönök (éhség, szomjúság, szexualitás stb.) és a voltaképpen pszichés ösztöntörekvések (szeretet, gyűlölet, szadizmus stb.) között. Ezek a pszichés törekvések nem a testi ösztönökből erednek, hanem társadalmilag meghatározott feleletek bizonyos pszichés igényekre, különösen a minden emberre jellemző kapcsolatok iránti igényre. Ennek az igénynek minden embernek minden helyzetben eleget kell tennie, miközben a kapcsolat fajtáját (szeretetteljes, gyűlölködő, alázatós, önző, közömbös stb.) a termelés és a társadalmi együttélés módja és a kultúra mindenkori történelmi követelményei határozzák meg.

Fromm számára az ösztöntörekvést a képzelettel, fantáziával és értelemmel megáldott ember specifikus helyzetéből adódó pszichológiai igény alkotja. Ennek megfelelően "az ösztönös" nála sem nem az állati ösztönökből (mint ahogy azt az összehasonlító viselkedéskutatások és a darwinizmus szeretnék hinni) és nem is a testi ösztönökből (mint ahogy Freud feltételezte) ered, hanem pszichés, csakis az ember sajátját képező igényekből. Ezek szolgáltatják azt a pszichés energiát, amely az embert "hajtja". De hogy a pszichés energia a szeretet vagy a gyűlölet, a közömbösség vagy az értékvesztés, netán az idealizálás alakjában jelenik-e meg, az az adott történelmi helyzet gazdasági és együttélési követelményeitől függ.

Az összefüggést e követelmények és a szenvedélyes törekvésekben való visszatükröződésük között Fromm a "karakter" fogalmával ragadta meg, és ennek nyomán dolgozta ki egyenként a karakterirányultságok különböző típusait (önálló, piacorientált, nácisztikus, nekrofil és produktív karakter). Az egyes emberre, illetve társadalmi csoportosulásra jellemző domináns karakterirányultság lesz majd a meghatározó a kapcsolatok fajtáját illetően, tehát a másik (vagy azonos) nemhez fűződő kapcsolatában is. És a karakterirányultságban megnyilvánuló alapvető törekvés, a szexuális viselkedés határozza meg, hogy tudniillik uralkodni akar-e az illető, vagy azt akarja-e, hogy elnyomják, hogy önző-e, vagy valóban akar szeretni. Ezért Fromm úgy látja, hogy "nem a szexuális viselkedés határozza meg a karaktert, hanem a karakter határozza meg a szexuális viselkedést", mint ahogy Szexualitás és karakter című tanulmányában (1948) is hangsúlyozza.

Fromm álláspontja szerint tehát a nemek problémakörén belül a nemspecifikus gondok csak kis részben következnek a nemek biológiai különbözőségéből. Ezek a problémák elsősorban két ember különös kapcsolatának a kifejeződése, tehát a karakter és a szenvedélyek határozzák meg. A karaktert azonban nem a szexuális ösztöntörekvés határozza meg, hanem a matriarchális és/vagy patriarchális termelés mindenkori módja, de még inkább az ebből 1 adódó gazdasági és társadalmi értékek.

Fromm álláspontja szerint a nemek közötti szeretet és gyűlölet alig kapcsolódik a nemek különbözőségéhez, és egyáltalán semmi köze sincs a szexuális ösztöntörekvéshez. Szeretet és gyűlölet, uralomvágy és elnyomattatás, közömbösség és kötődés - mindezek a szenvedélyek, amelyek a nemek problémakörét oly tartósan meghatározzák, a különböző karakterirányultságok kifejeződése. Ezért nem is az a kérdés, hogy a hím-nem vagy a nő-nem a fontosabb, és hogy mely struktúra, a patriarchális vagy a matriarchális kell hogy meghatározó legyen. Ma nem a nemek kérdése, hanem a karakterirányultságuk a meghatározó, és ez fogja eldönteni az ember jövőjét.

A szeretet és a gyűlölet a karakterek alapirányultságát jelenti és egyben a nemek közötti kapcsolatok meghatározója is. A 20. században a szeretet és a gyűlölet sokkal átfogóbb, ugyanakkor pontosabb jelentést kapott. Már

nemcsak a szeretetről van szó általában, hanem az élők iránti szeretetről, az iránt, ami növekszik és kibontakozik: a biofiliáról. És már nem egyszerűen a gyűlöletről van szó, hanem a rombolásban lelt örömről, az öncélú pusztításról, a vonzalomról minden olyan iránt, ami nem élő, az erőszak imádatáról, a halottak szeretetéről: a nekrofiliáról. Nem a nemek kérdése dönt az ember jövőjéről, hanem az, hogy az élet szeretete vagy a halál szeretete határozza-e meg majd a kapcsolatainkat, következésképp a nemek kapcsolatát is. Mindezt így foglalja össze Fromm 1967-ben, az erőszak bűvölete és az élet szeretete közötti különbségről: "Ilyen, az életet szerető beállítottság persze csak nehezen teremthető meg egy olyan kultúrában, amelyben az eredmények fontosabbak, mint a folyamat, amelyben a tárgyak fontosabbak, mint az élet, és amely számára az eszköz lett a cél, és amely visszatart bennünket attól, hogy az eszünket használjuk, ha a szívünket kérdezik. Szeretni egy másik embert és szeretni az életet - ezt nem lehet normában csinálni. A szex esetében működik ez, a szeretet esetében azonban nem. Ha nem tudjuk élvezni a csendet, akkor nincs szeretet."

1996. június Rainer Funk

NEM ÉS KARAKTER (1943)

Nagyon régi az az alaptétel, hogy a két nem közötti, velük született különbségek szükségszerűen karakterük és sorsuk alapvető különbségeit kell hogy eredményezzék. Az Ótestamentum az asszonyt jellemző átkos tulajdonsággá avatja vágyát a férfi után, aki pedig uralkodni fog rajta, a férfiről pedig az mondatik el ugyanitt, hogy orcája veritékével egye kenyerét (Gen 3,16 és tovább). De a Bibliában benne van az állítás fordítottja is: az embert Isten képére alkották, és csak a bűnbeesés megtorlásaként - morális felelősségüket illetően egyenrangú itt a férfi és a nő - sújtja őket a harc és az örök másság átka.

Mindkét véleményt - mind az alapvető különbségekről, mind az alapvető azonosságokról vallottakat - évszázadokon át ismételtették, az egyik korszak vagy filozófiai iskola ezt hangsúlyozta, a másik meg amaszt. A problémakör jelentőségét a 18. és 19. század filozófiai és politikai vitái egyre inkább növelték. A felvilágosodás filozófusai azt az álláspontot képviselték, hogy a nemek között nincs velük született különbség (l' âme n' a pas de sexe - a léleknek nincsen neme), és minden megfigyelhető eltérést a másfajta nevelés, mai szóhasználatával élve: a kulturális különbségek határoznak meg. A 19. század elejének romantikus filozófusai ezzel szemben ennek pontosan az ellenkezőjét hangsúlyozták. Elemezték férfiak és nők karakterének eltérő voltát és kijelentették, hogy a két nem alapvető mássága született biológiai és

fiziológiai eltérésük eredménye. Állításuk szerint ezek a karakterbeli különbségek ott vannak minden lehetséges kultúrában.

Függetlenül attól, hogy érveik meggyőzőek vagy sem - a romantikusok közül egyesek gyakran nagyon mélyre ástak -, mindkét fél érvelésének megvolt a maga politikai töltése. A felvilágosodás filozófusai, elsősorban a franciák, a férfi és a nő társadalmi és bizonyos mértékben politikai egyenlősége mellett kívántak lándzsát törni. Álláspontjukat azzal az érveléssel támasztották alá, hogy az emberek között nincsenek velük született különbségek. A romantikusok, akik politikai szempontból reakciósak voltak, "elemzéseiket" az emberi természet lényegéről arra használták fel, hogy bizonyítsák, szükségszerűen léteznek társadalmi és politikai különbségek. És noha "a nőket" a legcsodálatosabb tulajdonságokkal ruházták fel, kitartottak amellett, hogy karakterbeli tulajdonságaik miatt alkalmatlanok arra, hogy ugyanolyan szinten vegyenek részt a társadalmi és a politikai életben, mint a férfiak.

A nők egyenjogúságáért folytatott politikai harc nem fejeződött be a 19. században, mint ahogy az elméleti vita sem ért véget különbözőségük velük született vagy kulturális jellegéről. A modern pszichológiában Freud volt a romantikus érvelés legnyíltabb szószólója. Míg azonban a romantikusok bizonyítási eljárásukat filozófiai nyelvezetbe öltöztették, Freud a páciensek pszichoanalitikus kezelése alatti tudományos megfigyeléseire támaszkodott. Feltételezte, hogy a megváltoztathatatlan karakterbeli különbségek oka a nemek közötti anatómiai különbségben lenne. "Az anatómia maga a sors" - mondja* némileg megváltoztatva Napóleon egyik mondását a nőkről. Freud abból indul ki, hogy a kislányra megrendítő hatással van, amikor felfedezi, hogy nincs férfi nemi szerve, és úgy érzi, hogy valami nagyon fontos hiányzik neki, irigylit a férfitől azt, amit a sors tőle megtagadott.

* Freud, Sigmund: Der Untergang des Ödipuskomplexes, 1924. GW 13. 393-402. Magyarul: Az ödipus-komplexus eltűnése (Ford. Pető Katalin). In: S. F. Művei, IV. Budapest, 1995, 184-192.

Ezért a normális fejlődés során megpróbálja kisebbségi érzését és irigységét legyőzni oly módon, hogy a férfi nemi szervet más dolgokkal - férjjel, gyermekkel vagy vagyonnal - helyettesíti. A fejlődés neurotikus iránya esetén nem sikerül a kielégülésre efféle pótlékot találnia. Továbbra is irigyel minden férfit, nem adja fel azt a vágyát, hogy férfi legyen, homoszexuális lesz, gyűlölni fogja a férfiakat vagy egyéb, kulturálisan megengedett jóvátételt keres. A nő sorsából normális fejlődéskor sem tűnik el teljesen a tragikus, meg van átkozva azzal, hogy egész életében valami olyan után vágyakozik, ami számára elérhetetlen.

Míg Freudnak ezt az elméletét az ortodox pszichoanalitikusok továbbra is lélektani rendszerük sarkkövének tartották, egy másik csoportjuk, a kultúrtörténeti irányzat képviselői vitatják ezt a freudi véleményt. Felfedték Freud gondolatmenetének klinikai és teoretikus tévedéseit, és kijelentették, hogy az általa biológiailag magyarázott karakterológiai következmények a

kulturális és a személyes tapasztalatok eredményei. A pszichoanalitikusok e csoportjának nézeteit az antropológusok kutatási eredményei is megerősítették.

Ennek ellenére előfordulhat, hogy ezeknek a progresszív antropológiai és pszichoanalitikus elméleteknek egyes képviselői átesnek a másik végletbe, és teljes egészében tagadják a biológiai különbségek jelentőségét a karakter struktúrájának kialakulásában. Ebben ugyanazok az indítékok vezérlik majd őket, mint amilyenek a francia felvilágosodás képviselőit. Mivel a nők egyenrangúságának tagadói a veleszületett különbségekkel érvelnek, szükségesnek látszik annak bizonyítása is, hogy valamennyi empirikusan megfigyelhető különbség kulturális okokra vezethető vissza.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy ebben az ellentmondásban ott lappang egy fontos filozófiai kérdés. A karakterbeli különbségek tagadásának alapja valószínűleg az egyenlőségellenes filozófia egyik premisszájának az elfogadása: egyenrangúság követelésekor be kell bizonyítanunk, hogy a nemek között nincsenek más karakterológiai különbségek, mint azok, amelyeket közvetlenül a fennálló társadalmi feltételek hívnak létre. Az egész vita összekuszálódott, mert míg egyesek különbségekről beszélnek, a maradiak valójában fogyatékosságokat gondolnak ez alatt - pontosabban olyan fogyatékosságokat, amelyek kizárják az uralkodó csoporttal való teljes egyenrangúság elérését. Így azért, hogy a nőt tökéletesen ki lehessen rekeszteni a férfiakkal való egyenlőségből, a nő korlátozott intelligenciáját szokás felhozni, valamint azt, hogy rossz szervező, nincs absztrakciós képessége és nem képes a kritikai ítéletre. A másik irányzat azt állította, hogy a nők ugyan rendelkeznek az intuíció és a szeretet stb. képességével, de e képességek nem teszik alkalmassá őket arra, hogy ellássák feladatukat a modern társadalomban. Gyakran állítják ugyanezt a kisebbségekről, például a négerekről és a zsidókról. Ezzel a pszichológiát és az antropológiát arra kényszerítik, hogy bebizonyítsa: a nemi vagy faji csoportok között nincsenek olyan alapvető különbségek, amelyeknek bármilyen közük lenne a teljes egyenlőség megvalósulásához. A liberális gondolkodó ebben a helyzetben hajlamos arra, hogy kisebbitse a meglévő különbségek jelentőségét.

És bár a liberálisok bebizonyították, hogy nem léteznek olyan különbségek, amelyek igazolnák a politikai, gazdasági és társadalmi egyenlőtlenséget, mégis hagyták, hogy stratégiaileg kedvezőtlen, védekező helyzetbe kergessék őket. Mert ha bizonyítottak vesszük is, hogy nem léteznek szociálisan hátrányos különbségek, ebből még nem következik szükségszerűen az a feltételezés, hogy egyáltalán nincsenek különbségek. A kérdést sokkal inkább úgy kell feltennünk: milyen szokásos felhasználást nyernek a meglévő vagy állítólagos különbségek, és ezek milyen célt szolgálnak? Mert, még ha el is ismerjük, hogy a nők, összehasonlítva a férfiakkal, bizonyos karakterológiai különbségeket mutatnak - valójában mit is jelent ez?

Ez az esszé azt a tézist vallja, hogy bizonyos biológiai különbségekből karakterológiai különbségek következnek; ezek a különbségek azután olyanokkal keverednek, amelyek közvetlenül a szociális tényezőkből erednek: ez utóbbiak hatásukat tekintve igen erősek, és a biológiai eredetű különbségeket vagy megerősítik, vagy kioltják, vagy pedig megfordítják; és végül, a nemek közötti karakterológiai különbségek, amennyiben azokat nem közvetlenül a kultúra határozza meg, sohasem jelenítenek meg értékkülönbséget. A karakterológiai különbségek tehát nem a "jó" és a "rossz" értelmében jelentenek különbséget, hanem bizonyos színezetet adnak, azaz meghatározzák azoknak az erényeknek és bűnöknek a fajtáját, amelyek minden nagyobb csoportot jellemeznek. Más szóval: a férfi és a nő karaktertípusait a nyugati kultúrákban mindig a férfi és a nő mindenkori társadalmi szerepe határozza meg; de mégis csak vannak olyan jellegbeli árnyalatok, amelyek eredete a nemi különbözőségeken keresendő. Ezek az árnyalatok jelentéktelenek a társadalmilag meghatározott jellemzőkhöz képest, ennek ellenére nem hagyhatók figyelmen kívül.

A maradi gondolkodás mélyén hallgatólagosan általában azon feltevés húzódik meg, hogy az egyenlőség a személyek vagy társadalmi csoportok közötti különbségek hiányát jelenti. Mivel azonban efféle különbségek nyilvánvalóan léteznek minden, az életben előforduló dologtól, arra a következtetésre jutnak, hogy egyenlőség pedig nem létezhet. És fordítva: ha a liberálisok arra hajlanak, hogy azt mondják, nincsenek nagy különbségek sem a szellemi és fizikai képességekben, sem pedig a véletlenszerűen előnyös vagy hátrányos személyiségjegyekben, úgy ezzel az átlagember szemében csak ellenfeleiknek adnak igazat. Az egyenlőség fogalma, ahogy a zsidó-keresztény hagyományban, illetve a haladó, modern felfogásban kialakult, azt jelenti, hogy minden ember egyenlő a szabadság és a boldogság élvezetét illető alapvető emberi képességeiben. Továbbá benne van az az állítás is, hogy ennek az alapvető egyenlőségnek a következtében senkiből sem lehet más ember eszköze céljai eléréséhez, és egyetlen csoportból sem válhat egy másik csoport eszköze. Minden ember egyazon teljesség önmagában, önmaga számára és a maga okán. Célja az önmegvalósítás, beleértve azokat a tulajdonságokat is, amelyek rá, és csakis rá jellemzőek és másoktól megkülönböztetik. Ezért az egyenlőség a különbségek teljes kibontakozásának az alapja; ezek következménye tehát az egyedi sajátosságok kiteljesedése.

És bár egy sor olyan biológiai különbség létezik, amelyeknek szerepük van a férfi és női karaktert illetően is, és a karakterbeli különbségek e szerint vizsgálhatók, itt most elsősorban mégis csak az egyikről lesz szó. Tehát nem áll szándékunkban a nemek karakterbeli különbsége teljes kérdéskörének vizsgálata, csupán az általános tételt szeretnénk illusztrálni. E helyütt elsősorban a férfinak és a nőnek a nemi életben játszott eltérő szerepével foglalkozunk, és megmutatjuk, hogy ennek a különbségnek vannak olyan karakterológiai következményei, amelyek pusztán a szociális szerepek különbözőségéből eredő fő különbségeket árnyalják.

A férfinak, hogy szexuálisan tevékenykedhessék, erekciójának kell lennie, és képesnek kell lennie arra is, hogy ezt a nemi aktus alatt mindvégig, egészen az orgazmusig megtartsa. Hogy kielégíthesse a nőt, megfelelő ideig kell nyújtania az erekciót, mert a nőnél csak ekkor következik be az orgazmus. A férfinak tehát ahhoz, hogy a nőt szexuálisan kielégíthesse, bizonyítania kell, hogy van erekciója, és képes annak tartós megtartására. A nőnek ezzel szemben semmit sem kell bizonyítania ahhoz, hogy a férfit szexuálisan kielégíthesse. Persze izgalmi állapota fokozhatja a férfi örömét. A nő nemi szerveiben ilyenkor bekövetkező fizikai változások megkönnyíthetik a férfi számára a nemi aktust. Mivel azonban ez esetben pusztán csak a szexuális reakciókat vizsgáljuk, nem pedig a különböző személyek szubtilis pszichés reakcióit, marad a puszta tény, hogy a férfi csak akkor elégítheti ki a nőt, ha erekciója van, a nőnek viszont azon kívül, hogy bizonyos hajlandóságot mutat, semmi egyebet nem kell tennie annak érdekében, hogy a férfi kielégüljön. Amikor hajlandóságról beszélünk, fontos megjegyezni, hogy a nő csak akkor hajlandó szexuálisan kielégíteni a férfit, ha ezt ő maga, a nő akarja is; itt tudatosan kell döntenie, mégpedig akkor, amikor ő akar.

Ezzel szemben az, hogy a férfi képes-e erre, az semmi esetre sem pusztán az akarától függő funkció. Akarata ellenére is felléphet nála szexuális vágy és erekció, és lehet impotens, noha szenvedélyesen vágyik ennek az ellenkezőjére. Következésképpen a férfi képtelensége a nemi aktusra elleplezhetetlen tény. Ha a nő egyáltalán nem vagy csak részben reagál, ha "csődöt mond", az semmiképpen sem olyan nyilvánvaló, mint a férfinál, még akkor sem, ha ezt a férfi sok esetben észre is veszi. A férfit sokszor be lehet csapni. Ha a nő úgy akarja, akkor a férfi biztos lehet abban, hogy partnere annyiszor elégül ki, ahányszor csak ő, a férfi megkívánja. A nő helyzete ezzel szemben egészen más; szenvedélyes vágya nem elégül ki, ha a férfi nem kívánja meg annyira, hogy erekciója legyen. És még a nemi aktus alatt is a nő teljes kielégülése annak függvénye, hogy a férfi képes-e eljuttatni őt az orgazmusig. A férfinak tehát ahhoz, hogy partnerét kielégítse, bizonyítania kell valamit, a nőnek pedig nem.

A két nem mindenkor eltérő szexuális szerepéből adódik a szexuális tevékenységgel kapcsolatos specifikus szorongásokat illető különbözőség. A szorongások mindig ott keletkeznek, ahol mind a férfi, mind a nő sebezhető. A férfi pozíciója azért sebezhető, mert bizonyítania kell valamit, vagyis mert előfordulhat, hogy csődöt mond. Számára a szerelmi aktusnak mindig egy kicsit teszt- vagy vizsgaszínezete van. A szorongás a "csődtől" az ő specifikus félelmét jelenti. A legszélsőségesebb eset a kasztrációs félelem - félelem attól, hogy szervileg és ezzel együtt örökre képtelen lesz a nemi életre. A nő ezzel szemben azért sebezhető, mert függ a férfitől; a szexuális tevékenységével kapcsolatos bizonytalansági elem nem az, hogy csődöt mond, hanem az, hogy "egyedül marad", frusztrált lesz, nem tudja megfelelően ellenőrizni a szexuális kielégüléshez vezető folyamatot. Ezért nem meglepő, hogy a férfi és a nő

szorongásai más-más területen jelentkeznek - a férfi félelmei a saját Énjére vonatkoznak, önmaga értékére és érvényességére a nő előtt; a nő félelmei szexuális vágyával és kielégülésével kapcsolatosak. (Hasonló megkülönböztetést tett Karen Horney 1932-ben, azonban kizárólag a gyermekek szexuális szorongásaiban jelentkező különbségekre vonatkoztatva. *)

* Horney, Karen: Die Angst vor Frau. In: Internationaler Zeitschrift für Psychoanalyse, 13 (1932), 1-18.

Felvetődhet azonban a kérdés, hogy vajon ezek a félelmek nem pusztán a neurotikus személyiségekre érvényesek-e. Nem bízik-e a normális férfi saját potenciájában? Nem bízik-e a normális nő a partnerében? Nem arról van-e itt szó, hogy az idegileg és szexuálisan rendkívül bizonytalan modern emberrel van ilyen esetben dolgunk? Lehet, hogy a "primitív" és romlatlan szexualitású "barlanglakó férfinak" és "barlanglakó nőnek" nem voltak ilyen kétségei és félelmei?

Első pillantásra úgy tűnhet, hogy nem ez a helyzet. Az a férfi, aki folyton csak a saját potenciájával foglalkozik, a neurotikus személyiség egy bizonyos típusát képviseli, hasonlóképpen ahhoz a nőhöz, aki állandóan attól fél, hogy kielégítetlen marad vagy aki szenved a függőségétől. De mint ahogy oly gyakran, a "neurotikus" és a "normális" közötti különbség itt is inkább fokozatos és inkább a tudatosulás kérdése, semmint lényegi minőség. Az, ami a neurotikusoknál tudatos és állandó szorongásként jelentkezik, az úgynevezett normális embereknél viszonylag észrevétlen, és minőségét tekintve könnyű szorongás. Ezért bizonyos köztes esetek, amelyek a neurotikusoknál biztosan szorongáshoz vezetnek, a normális egyedeknél nem félelmesek. A normális férfi nem kételkedik a potenciájában. A normális nő nem fél, hogy a partnerként választott férfi frusztrálni fogja. Amikor kiválasztja azt a férfit, akihez szexuálisan "bizalommal" van, ez a szexuális ösztöntörekvése teljességének egyik lényeges eleme. Ettől azonban még lehetséges, hogy a férfi csődöt mond, a nő pedig soha. A nő a férfi kívánságának függvénye, a férfi azonban független a nő szexuális kívánsásától.

Mivel fontos, hogy megmagyarázzuk ezt a pontot, mutassunk még egy párhuzamot egy másik területről, nevezetesen a különbséget az előadóművész vagy a szónok, illetve a közönség egy tagja között. Még az igen tapasztalt embereket is nyugtalaníthatja, hogy hibáznak, és úgy tűnik, hogy a legtöbb ember, aki valamit elő akar adni, bizonyos mértékig mindig szorong. Egy előadóművész vagy szónok tehát mindig fél, ha valamit elő kell adnia, bár bizonyára vannak olyanok is köztük, akiknek nincsen ilyen érzésük. Mégis, maga az a tény, hogy ez utóbbiak is megkönnyebbülnek egy sikeres előadás után, és felemelő érzés vagy boldogság tölti el őket, igazolni látszik, hogy valamiképpen ők is tudatában voltak annak, hogy esetleg felsülhetnek.

Van azonban még egy másik elem is, amelynek jelentősége van a normális férfi és a normális nő félelmeinek és egymástól különböző szorongásainak a megállapításánál.

A nemek különbségén alapult az emberiség legkorábbi és legelemibb felosztása külön-külön csoportra. Férfinak és nőnek szüksége van egymásra a faj és a család fenntartásához éppen úgy, mint szexuális igényeik kielégítéséhez. De akkor, amikor egyik csoportnak szüksége van a másikra, nem csupán a harmónia, az együttműködés és egymás kölcsönös kielégítésének az elemei jelentkeznek, hanem a harc és a diszharmónia is.

A szeretet és a feloldhatatlan ellentét a kölcsönös függőségben a különbözőség alapvető helyzetének két oldalát jelentik. A nemek közötti szexuális kapcsolat aligha lehet független a kibékíthetetlen ellentét és az ellenségeskedés lehetőségétől. Férfi és nő nemcsak szeretni tudja a másikat, hanem gyűlölni is. Férfi és nő kapcsolatában lappangva jelen van a kibékíthetetlen ellentét eleme, és ebből a lehetőségből időről időre félelem sarjad. A szeretett lény ellenséggé válhat, és ekkor a férfi és a nő sebezhető pontjai fenyegetetté lesznek.

A férfi és a nő szorongásának ez az értelmezése alapvetően különbözik Freud értelmezésétől. Egyetértek Freuddal abban, hogy a nemek között potenciálisan kibékíthetetlen ellentét feltételezhető; Freud és köztem az a különbség, hogy másképp fogjuk fel ennek az antagonizmusnak a sajátosságát. Freud alapállása patriarchális, ezért a fő konfliktus számára az apa és a fiú között van. A nő az ő szemében túlságosan jelentéktelen ahhoz, hogy az apához hasonló félelmet tudjon kelteni. Freud szerint a férfi legnagyobb félelme a kasztrációs félelem. Ezt a félelmet azonban nem a nő okozza, hanem az apa, aki féltékeny a fiúra annak incesztuózus vágya miatt. A férfi kasztrációs félelmének a nő csak másodlagos okozója. Mivel Freud a nőt szexuálisan alárendelt lénynak és nem másmilyen lénynak tekinti, nem tudja megérteni, hogy a férfi éppen úgy fél a nőtől, mint az apától.

Ebben az összefüggésben szeretném továbbá megemlíteni, hogy a férfiaknak és a nőknek nemi szerveiket illetően más és más félelmeik vannak. Az egyik véglet, amikor a férfi attól szorong, hogy a nemi szervét levágják. A nőnél - néhány kivételtől eltekintve - a szorongásnak semmi köze ahhoz, hogy levágnák-e vagy levágták-e a nemi szerveit. A nő attól fél, hogy testének belsejét sérthetik meg. A vagina a testének bejárata, és egyúttal érzékeny és nagyon fontos női szerv. Jó okunk van feltételezni, hogy minden ember hajlamos arra, hogy féljen: megsértik testnyílásait. És bár a többi nyílás többé-kevésbé védett, a vagináról ez nem mondható el egyértelműen, és itt a gyermeket a szülői szigor, a testi erőszakról szállongó suttogások és fantáziálások erősen befolyásolják. A nő normális esetben nem fél attól, hogy kasztrálják, attól viszont igen, hogy nem tudja megvédeni magát a belső sérülésektől, mint például akkor, ha akarata ellenére lesz terhes. Amikor

megkülönböztettük a férfi és a nő tipikus szorongásait, akkor csak a különböző szexuális szerepekből következő karakterbeli különbségekkel foglalkoztunk. A szorongás mindenkor specifikus fajtáiból azonban mindig meghatározott, a szorongás legyőzését célzó kísérletek következnek.

Amennyiben a férfi fő félelme az, hogy csődöt mondhat és nem biztos, hogy teljesíteni tudja feladatát, a tekintély utáni vágy lesz az a mozgató erő, amely megvédheti ettől a szorongástól. A férfit mélyen áthatja az a követelmény, hogy folytonosan bebizonyítsa önmagának, a szeretett nőnek és minden más nőnek és férfinak, hogy eleget tud tenni az elvárásoknak. Fél a szexuális csődtől, és e félelem elől úgy próbál menekülni, hogy az élet olyan más területein, ahol a sikerhez akaraterő, fizikai erő és intelligencia szükségeltetik, újra és újra felveszi a versenyt másokkal. Az, hogy más férfiakkal verseng, szorosan összefügg ezzel az érvényesülési vágygal. Mivel fél attól, hogy esetleg csődöt mond, folyton bizonyítani szeretné, hogy jobb, mint a többi férfi. Egy Don Juan ezt közvetlenül a szexualitáson belül akarja minden áron bizonyítani, az átlagember közvetett módon, azzal, hogy több ellenséget öl meg, több vadat lő le, több pénzt keres vagy más módon sikereesebb, mint hímnemű versenytársai.

Fel kell ismernünk, hogy a férfi tekintély utáni sóvárgásában és a versenyszellemben a szexualitás másodrangú szerepet játszik társadalmilag és kulturálisan meghatározott vágyaihoz képest. Sok pszichoanalitikus, antropológus és szociológus rámutatott már arra, hogy az ilyenfajta kívánságok elsősorban egy adott kultúrában felnövő gyermekek és ifjak mindenkor tapasztalataiból következnek. Így bebizonyították, hogy egy gyermek védtelennek és legyőzöttnek érzi magát, ha szorongást táplálunk belé. Ezért szükségszerűen vágyik mások elismerésére, arra, hogy szeressék, elismerjék és hogy ő kerekedjék mások fölé.

A jelenlegi társadalmi és gazdasági rendszer a verseny és a siker elvein nyugszik - ideológiák dicsőítik az értékét. Ezért és más okok miatt is, a presztízs és versengés utáni mohó vágy a nyugati kultúra átlagemberében mélyen gyökeret vert. Még ha nem is léteznének különbségek a szexuális szerepeket illetően, ez az igény akkor is a társadalmi tényezők alapján rendeződne férfiánál és nőnél egyaránt. Ezek a társadalmi adottságok olyan erőszakosak, hogy mennyiségi szempontból kétségesnek tűnik a férfiakkal kapcsolatban itt már említett szexuális tényezők alapján, hogy vajon náluk nagyobb-e az érvényesülési vágy, avagy a nőknél. A legfontosabb azonban mégsem az, hogy milyen fokú a szexuális okok keltette versengés, hanem az, hogy a többiek - akik mint társadalmi tényezők vannak jelen a rivalizálás kialakulásában - felismerjék.

Láthatjuk, hogy a nyugati kultúrában a férfi viselkedésének az előírásai és a szexuális adottságok ugyanabba az irányba mutatnak. Ugyanez érvényes a nőre is. A nő helyzetének alapvető megváltozásával, amelynek következtében

egyre inkább a férfi életét meghatározó társadalmi és gazdasági feltételek közé került, azonos lett férfiak és nők társadalmi helyzete. És még most is elegendő empirikus tény szól arról, hogy ezek a társadalmi tényezők erősebbeknek bizonyulnak, mint a szexuálisak.

A férfiak érvényesülési vágya némi fényt vet a férfihiúság különleges fajtájára. Általában azt mondják, hogy a nők hiúbbak, mint a férfiak. Noha megeshet épp az ellenkezője, a dolog a hiúságnak mégsem a mennyiségi, hanem a minőségi különbségétől függ. A férfi hiúságának fontos jellemzője a hetvenkedés, hogy micsoda nagyszerű "fickó" is ő. Úgy tesz, mintha állandó vizsgahelyzetben élne. A férfi azt szeretné kifejezni, hogy nem fél a csódtól. Úgy tűnik, ez a fajta hiúság árnyalja egész tevékenységét. Valószínűleg nem létezik semmiféle férfiúi teljesítmény - a szerelmi aktustól a legvakmerőbb teljesítményekig a harcban és a gondolkodásban -, amelyet valamennyire ne ez a tipikus férfihiúság mozgatna.

A férfi érvényesülési törekvésének egy másik vonatkozása a férfi félelme attól, hogy nevetségessé válik, és különösen attól, hogy mindez egy nő előtt történik meg. Még a gyávából is hős lesz, ha attól tart, hogy egy nő előtt nevetségessé teszik, és kevésbé fél a haláltól, mint hogy kinevetik. Így képzelik el a férfias hősiességet, amely azonban semmiképpen sem nagyobb, mint amekkora hősiességre egy nő képes, mely azonban hiába viseli magán a férfihiúság jegyeit, mégis más színezetű.

A férfi nővel szembeni bizonytalanságának és a nevetségességtől való félelmének további következménye a nő iránti potenciális gyűlölete. Ez a gyűlölet táplálja azt a törekvést, amely egyfajta védekezési funkciót is betölt: uralkodni a nőn, legyőzni őt, hogy az gyengének és kevesebbnek érezze magát. Ha ez sikerül a férfinak, akkor nincs oka a félelemre. Ha a nő fél tőle-fél, hogy megöli, megveri vagy kiéhezteti -, akkor nem teheti nevetségessé a férfit. Az, hogy uralkodunk-e valakin, nem saját szenvedélyünk erejétől függ, de attól sem, hogy működik-e szexuális és érzelmi teljesítőképességünk. A hatalom olyan biztosan fenntartható tényezőkön nyugszik, amelyekkel kapcsolatosan a képességeket illetően nem merülhetnek fel kétségek. Amúgy a patriarchálisan elfogult bibliai mítosz szerint a nő feletti biztos uralom a férfi vigasza, még ha Isten ki is átkozza őt.

Szeretnék a férfi egy másik, a kudarctól való félelemből eredő jellegzetességére utalni. Nem azért említem ezt a vonást, mert esetében "normális" ismérvről van szó, hanem azért, mert egy, a pszichoanalízis által érintett problémával függ össze. A férfinak arról a vágyáról van szó, hogy szeretne nő lenni. Noha Freud meglehetősen magától értetődőnek tartotta, hogy a nőnek az a vágya, hogy férfi legyen, és ez a nő pszichológiájának általános alapvonása, más pszichoanalitikusok viszont a férfinak arra a vágyára mutattak rá, hogy szeretne nő lenni, és ezt megpróbálták különféle módon magyarázni. Később az egyik ilyen magyarázó kísérletet - hogy a férfi irigylit a nőt, mert képes

gyereket szülni - még közelebbről megvizsgálunk. Itt most csak arra a kapcsolatra utalnék, hogy a férfi szeretne nő lenni, és mindenáron be akar bizonyítani valamit. A férfi számára teher, hogy örökösen "vizsgáznia" kell. Nagy megkönnyebbülést jelentene számára, ha megszabadulhatna ettől a tehertől, és ez akkor volna lehetséges, ha nő lenne. Egy pszichésen egészséges férfinál ez a vágy szinte nem létezik és csak csekély mértékben tudatos. A neurotikus férfinál ezzel szemben nagyon felerősödhet, akár tudatos, akár nem. Hogy milyen erős ez a vágy, az a kudarctól való félelmének az erősségétől függ, ez pedig szintén nem választható el a személyiség teljes struktúrájától.

Mint ahogy néhány jellegbeli tulajdonság a férfinak a fő félelmében - a kudarctól való félelemben - gyökerezik, más ilyen tulajdonságok a nő fő félelméből erednek, nevezetesen abból, hogy fél a frusztrációtól és a függőségtől. A félelem attól, hogy a nemi aktusnál és amúgy is érzelmileg és szociálisan magára marad, és a félelem a függőségbe kerüléstől olyan karakternvonást alakít ki, amelyet általában tipikusan női vonásnak tartanak. Mindamellett a függőséget a női "természetre" vezetik vissza. A nő hagyományos szerepe minden patriarchális kultúrában általában olyan, hogy kialakul a függőségtől való félelem, függetlenül a nemi életben játszott szereppel összefüggő tényezőktől. Mint ahogy gyakran más esetekben is, itt is természetesnek tartják a társadalmi feltételeket. És noha mindaz, amit a nő természetéről konvencionálisan állítanak, hamis, a nő függőségéről mondottaknak mégis van valódi alapja, és erről nem szabad elfeledkeznünk. Ez pedig szexuális szerepének a következménye, amelyről ismételten szeretnénk most beszélni. A nőnek nem kell semmit bizonyítania; nem kell félnie attól, hogy csődöt mond. De az, hogy szexuálisan kielégüljön, mégis függ valami rajta kívül állótól - attól ugyanis, hogy a férfi kívánja-e őt és fenn képes-e tartani ezt a vágyat hosszabb ideig. A férfi sohasem biztos abban, hogy sikerül-e ez neki, és ez a szorongás sérti a büszkeségét. A nő pedig sohasem lehet biztos afelől, hogy rábízhatja-e magát a férfira, és ez a félelme bizonytalanná és szorongóvá teszi, ha másképp is, mint ahogy egy férfi bizonytalan és szorongó.

A nő egyik ebből eredő jellemvonása a hiúság, noha ez a fajta hiúság alapvetően más, mint a férfié. A férfihiúságban az fejeződik ki, mire képes valaki, és hogy az ember soha nem mond csődöt; a női hiúság főként abban mutatkozik meg, hogy a nő vonzó akar lenni és önmagának kívánja bebizonyítani, hogy vonzó. Persze szexuálisan a férfinak is attraktívnak kell lennie a nő számára, ha meg akarja hódítani a nőt egy olyan kultúrában, amelyben nagyon differenciált az ízlés és mindazok az érzelmek, amelyek a szexuális vonzódásban szerepet játszanak. De a férfi számára vannak más módok is, hogy meghódítson és szexuális partnerévé tegyen egy nőt, ez pedig a pusztan fizikai erőszak vagy a még hatásosabb társadalmi helyzet és vagyon. A férfi szexuális kielégülésének a lehetősége tehát nemcsak szexuális vonzerejének a függvénye. Sem az erőszaktól, sem az ígéretektől nem lesz egy férfi potensebb. A nőnek azt az igyekezetét, hogy vonzó legyen, szexuális

szerepe kényszeríti ki, és ebből következik a hiúsága és aggodalma, hogy valóban elég vonzó-e.

Itt az alábbi ellenvetést lehet tenni: ha az eddig mondottak igazak, miért oly gyakori akkor az állatvilágban, hogy a hím énekel és neki van tarka tolla - tehát, hogy a hím akar tetszeni a nőnek és nem fordítva? Az állatvilágból vett analógiák meglehetősen meggyőzőnek hatnak, ugyanakkor azonban gyakran nem veszik tekintetbe a különbözőképpen ható tényezők összetettségét. Nem kívánom itt közelebbről tárgyalni ezt a bonyolult problémát, mindössze utalni szeretnék arra, hogy az emberi társadalom legfontosabb tényezőjének tekintendő, hogy milyen mértékben tette gazdaságilag függővé a férfi a nőt, és ezzel mennyire erősítette fel annak igényét, hogy vonzó legyen a férfi számára. A tét ugyanis a nő szexuális kielégülése, élete és biztonsága.

A nő félelme a függőségtől, a kudarctól, egy olyan szereptől, ami várakozásra kényszeríti, gyakran ébreszti fel benne a Freud által erősen hangsúlyozott vágyat, hogy neki is legyen pénisze, mint a férfinak.*

* Vö. Thompson, Clara: What Is Penis Envy? In: Proceedings of the Association for the Advancement of Psychoanalysis. Boston Meetings, 1942

A nőnek ez a vágya azonban elsősorban mégiscsak abban gyökerezik, hogy úgy érzi, hiányzik neki valami, és e miatt a fogyatékoság miatt alárendeltje a férfinak. S igaz ugyan, hogy sok esetben más is okozhatja a péniszirigységet, az ok gyakran mégis az, hogy a nő nem akar függeni senkitől, nem akarja, hogy tevékenységében korlátozzák, nem akar kiszolgáltatottja lenni a frusztráció veszélyének. A férfi vágya, hogy nő legyen, azon alapul, hogy szeretne megszabadulni az örökös tesztelés nyűgétől, a nő pénisz utáni vágya pedig onnan ered, hogy szeretné legyőzni a függőségét. A pénisz, azon kívül, hogy a függetlenség szimbóluma, bizonyos esetekben gyakran szadisztikus és agresszív törekvéseket is szolgál mint valami fegyver, amellyel más férfiakat és nőket meg lehet sebesíteni. (A női homoszexualitásnak valószínűleg - ellentétben a nő egyébként "kiváró", függő szerepével - az aktivitás és az egyértelműen destruktív tendenciák kombinációja a különös jellemzője.)

Ha a férfi a nővel szemben legfontosabb fegyverként a fizikai és társadalmi hatalmat alkalmazza, akkor a nő fő fegyvere a férfi nevetségessé tételének a képessége. Ez akkor a leghatékonyabb, amikor impotenssé teszi a férfit. Erre sokféle eszköz létezik, durvábbak és finomabbak, kezdve azzal, hogy kimondottan vagy sem arra várnak, hogy majd csak csődöt mond a férfi, egészen a frigiditásig vagy a hüvelygörcsökig, amelyek fizikailag lehetetlenné teszik a nemi aktust. Úgy tűnik, hogy a férfi kasztrálásának vágya nem játszik olyan sokatmondó szerepet, mint amelyet Freud tulajdonít neki. A kasztráció persze a férfi impotenssé tételének az egyik lehetősége, és gyakran kerül elő a destruktív és szadista tendenciák megjelenésével. De a nő ellenségességének a fő célja nem a fizikai, hanem a funkcionális károkozás, az egyesülés képességének a megkárosítása. A férfi sajátos ellenségességét az jelenti, hogy

fizikai erőszakkal, politikai vagy gazdasági hatalommal leigázzon, a nőé pedig az, hogy aláássa a férfi képességeit azzal, hogy nevetségessé és megvetendővé teszi.

Vannak még más szexuális különbségek is, amelyek a férfi és a nő karakterbeli különbségeihez kapcsolódnak. A nő nemi szervei differenciáltabbak, mint a férfié, mert a nő nemi izgalmának két forrása van. A női nemi izgalom legfontosabb forrása a testen belül van, a férfinél ezzel szemben kívül. A férfinél szemmel látható a szexuális izgalom, a nőnél nem. A nőnél a nemi aktus magában hordozza a terhesség lehetőségét valamennyi, a terhességgel járó mélyreható változással a hormonháztartásában, a férfi szexuális aktivitása ezzel szemben nem jár ilyen változásokkal az orgazmusnál. Nem kívánok itt most valamennyi idevágó kérdéssel foglalkozni, de meg szeretnék említeni még egy további fontos különbséget, amelyet a klasszikus pszichoanalitikus irodalomban némileg elhanyagoltak.

A nők képesek gyermeket szülni, a férfiak nem. Freud patriarchális beállítottságára jellemző, hogy feltételezése szerint a nő irigylő a férfit nemi szervéért, de nemigen gondolt arra, hogy a férfi is irigyelhetné a nőt azért, hogy gyereket képes a világra hozni. Ennek az egyoldalú szemléletnek nemcsak az a férfias premissza az oka, hogy a férfi a nő fölött áll, hanem a túliparosodott társadalom ilyen beállítottsága is, amelyben nem tartják túl sokra a természetes produktivitást. A történelem korábbi korszakaiban, amikor az élet lényegében a természet és nem a technika termelőképességétől függött, az a körülmény, hogy ezt az adottságot a nő megosztja az anyafölddel és a nőnemű állatokkal, bizonyára roppant lenyűgöző volt. Mindaddig, amíg kizárólag csak a természetet tekintjük, a férfi nem számít produktívnak. Abban a kultúrában, amelyben a fő hangsúly a természetes termékenységen nyugodott, a férfi alantasabbnak érezhette magát a nőnél, főként azért, mert nem volt teljességgel világos számukra, hogy mi is a szerepe a gyermek nemzésében. Szinte biztosan feltételezhető, hogy a férfi csodálta a nőt ezért a képességéért, ami neki nem adatott meg, az pedig elbátortalanította őt, a férfi meg irigyelte ezért. A férfi semmivel sem tudott előhozakodni, csupán az állatok megölésére volt képes, hogy legyen mit enni, vagy az ellenséget tudta elpusztítani, hogy biztonságosan élhessenek avagy ugyanezért mágikus módszerekkel magába szívta az ellenség erejét.

Anélkül, hogy kifejtenénk mindezen tényezők szerepét egy tisztán agrártársadalomban, röviden azért rámutatnánk néhány fontos történelmi változás következményére. Az egyik legfontosabb a technikai jellegű termelési formák fokozott alkalmazása. Az ember egyre inkább használta az eszét, hogy javítsa és megsokszorozza azokat az élethez szükséges eszközöket, amelyek eredetileg csakis a természet adományai voltak. Noha a nőnek eredetileg megvolt az a képessége, amely a férfi fölé emelte, és a férfi ezt a hiányosságát eredendően rombolási képességével egyenlítette ki, később azonban mégis intelligenciája bizonyult a technikai termelés alapjának. Ez a korábbi

szakaszokban szorosan összekapcsolódott a mágiával, később a férfi gondolkodásának hatalmával anyagi dolgokat hozott létre, és ekkor képessége a technikai jellegű termelésre túlszárnyalta a természeti termelés megbízhatóságát.

Nem boncolgatjuk tovább ezt a témát, elegendő Bachofen, Morgan és Briffault írásaira hivatkoznunk, akiknek kiválóan elemzett antropológiai anyaga lehet, hogy nem bizonyítja alapállításaikat, de komolyan amellett szól, hogy az őskor különböző szakaszaiban léteztek bizonyos kultúrák, amelyekben a társadalmi szervezet középpontjában az anya állt, és amelyekben a vallási szertartások a természet megtermékenyítő erejét jelképező anyaisten körül forogtak.*

* L. Fromm, E.-Reichmann, F.: Notes on the Mother Role in the Family Group. In: Bulletin of the Menninger Clinic, 4 (1940), 132-148.

Elegendő lehet egyetlen példa is.*

* Lásd Ehhez Erich Fromm fiataalkori, csak az utóbbi időben nyilvánosság elé került munkáját: Die männliche Schöpfung, 1933. In: Liebe, Sexualität und Mutterrecht. Beiträge zur Geschlechtsfrage. Hrsg. Rainer Funk. DTV München, 1994, 68-94

A babiloni teremtmésmítosz az anyaistenség, Tiamat létezésével veszi kezdetét, aki a világegyetem felett uralkodik. Uralmát azonban veszélyeztetik a fiai, akik letaszítását tervezik. A fiúk ebben a harcban olyan valakit keresnek vezérül, aki legalább olyan erős, mint az anyjuk. Végül is megegyeznek Marduk személyében; mielőtt azonban végérvényesen megválasztanak, próbatételre szólítják. Miből is áll ez a próba? "Szája erejével" el kell tüntetnie egy ruhát, majd egyetlen szóval újra előteremteni azt. A vezérjelölt egyetlen szóval szétszaggatja a ruhát, majd egyetlen szóval előteremti azt. Vezérsége igazolást nyert. Legyőzte az anyaistenséget, és testéből megalkotta az Eget és a Földet.

Mi a lényege ennek a próbának? Ha a férfiisten olyan erős akar lenni, mint egy nőisten, akkor olyan tulajdonsággal kell rendelkeznie, amely az utóbbit mindenki fölé emeli - mégpedig a teremtés hatalmával. A próbának azt kell bizonyítania, hogy éppúgy rendelkezik ezzel az erővel, mint a rombolás jellegzetesen férfierejével, amellyel a férfi eredetileg megváltoztatta a természetet. Először szétrombol egy tárgyat, hogy aztán újraalkossa, de mindezt szavával teszi meg, nem nő módjára, a testével. A természetes produktivitás helyébe a gondolat- és szómágia lép.

A bibliai teremtmésmítosz ott kezdődik, ahol a babiloni mítosz befejeződik. Itt már szinte minden nyoma eltűnik a női istenség uralmának. A teremtés Isten titokzatos erejével, az Igével, a szó titokzatos alkotóerejével kezdődik. A teremtés a férfi által ismétlődik meg, ellentétben a tényekkel, nem nő szüli a férfit, hanem fordítva, a nőt teremtik a férfiból. Lásd a görög mítoszt - Athéné Zeusz fejéből pattan ki - és a mítosz magyarázatát, valamint a matriarchális

vallás maradványainak tárgyalását a görög mitológiában Johann Jakob Bachofen és Walter F. Otto munkáiban.*

* Vö. különösen Bachofen, J. J.: Das Mutterrecht. Eine Untersuchung über die Gynaikokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur, 1961. Magyarul: Az anyajog. Tanulmány a régi világ nőuralmáról, vallási és jogi természete alapján. (Ford. Kárpáthy Csilla.) In: -: A mítosz és az ősi társadalom. Válogatott írások. Gondolat, Budapest, 1978, 47-309. Erich Fromm maga is behatóan foglalkozott Bachofen művével, lásd: Mutterrecht und männliche Schöpfung c. 1955-ben keletkezett tanulmányát, in: Liebe, Sexualität und Mutterrecht, id. kiad., 17-31. (A szerk.)

A bibliai mítosz diadalének a legyőzött nőről; tagadja, hogy asszony szülte a férfit, és a természetes kapcsolatukat az ellenkezőjére fordítja. Isten átka megerősíti a férfi felsőbbbségét. Elismeri, hogy a nő szerepe a gyermek szülése, de fájdalommal kell ezt világra hoznia. A férfinak dolgoznia kell, vagyis termelnie, így ő foglalja el a nő eredeti helyét a produktivitásban, legyen mégoly izzadságos és fájdalmas is az.

Részletesebben foglalkoztunk a matriarchátus maradványainak jelenségével a vallástörténetben, hogy rávilágítsunk egy pontra, amelynek ebben az összefüggésben jelentősége van, ez pedig a nőknek a természetes produktivitásra való adottsága, amely adottság hiányzik a férfiből, tehát e tekintetben terméketlennek bizonyul. Egyes történelmi korszakokban világosan érzékelhető volt a nőnek ez a felsőbbrendűsége, később csak a férfi mágikus és technikai jellegű produktivitását emelték ki. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy ez a különbség tudattalanul még ma sem vesztette el teljesen az értelmét; a férfi valahol babonásan tiszteli a nőt ezért a képességéért, amellyel ő nem rendelkezik. Irigylí őt és fél is tőle emiatt. Valahol a karakterében ott rejtőzik, hogy szeretné e hiányt kiegyenlíteni, és a nőben valahol ott van a felsőbbrendűség érzése a terméketlen férfival szemben.

Eddig olyan, a férfiak és nők között meglévő karakterbeli eltérésekről beszéltünk, amelyek a két nem közötti különbségből származnak. Azt jelentse-e ez, hogy főként a nembeli különbségekből következnek az olyan tulajdonságok, mint a fokozott függőség az egyik oldalon, rivalizálás és érvényesülési vágy a másikon? Vajon mutat-e fel "a" nő és "a" férfi olyan vonásokat, amelyeket homoszexuális összetevőkkel vagyunk kénytelenek magyarázni, ha valakinél olyan tulajdonságokat találunk, amelyek a másik nemre jellemzőek?

Ilyenfajta következtetések nem vonhatók le. A nemi különbségek a férfi és a nő személyiségét általában csak árnyalják. Ezek az árnyalatok egy dallam hangneméhez hasonlíthatók, de nem jelentik magát a dallamot. Ezen kívül csak az átlagférfiről és átlagnőre vonatkoznak, és minden embernél mások.

Ezek a "természetes" különbségek nem keverednek olyan eltérésekkel, amelyeket a mindenkor kultúra alakít ki. Mostani kultúránkban például a férfiaknál az érvényesülés és a vetélytárssal szembeni siker vágyának sokkal kevesebb köze van a szexuális szerephez, mint a társadalmihoz. A társadalom

úgy van megszervezve, hogy a fent említett sikerorientáltság kényszerűen kialakul, tekintet nélkül arra, hogy az jelesül férfias avagy nőies-e. A férfiaknál a középkor vége óta jelentkező érvényesülési vágyat elsősorban a társadalmi és gazdaság rendszer, nem pedig valamiféle szexuális szerep magyarázza. Ugyanez vonatkozik a nő függőségére. Előfordul, hogy kulturális minták és társadalmi követelmények alakítják a karakterek érvényesülési törekvéseit, párhuzamosan a hasonló, ám egészen más okokra (pl. a nemi különbségek) visszavezethető tendenciákkal. Ekkor a két párhuzamos tendencia összeolvad, azt a látszatot keltve, mintha eredetük azonos lenne. Másrészt azonban, ha a kulturális minták a férfiaknál példának okáért függőségi helyzetet eredményeznek, úgy ez a hajlam a nőknél, amennyiben a szexuális különbség kifejeződését jelenti, gyakorlatilag eltűnik, és annál a nemnél lelhető fel, amelyiknél a "természetes" különbségekből következően voltaképpen nincs is helye.

Az érvényesülési vágy és a függőség, amennyiben a kultúra hozadékai, az egész személyiséget meghatározzák. Ez persze már nem a hangnem, hanem maga a dallam. Mert akkor a nő valóban függőségbe kerül, és a férfi ténylegesen az érvényesülésre törekszik. Így az egyedi személyiséget emberi lehetőségeiben az egész spektrum egy részére zsugorítják. A karakterbeli különbségek - már amennyire a természetes különbségekből adódnak - azonban nem ilyenek. Ennek valószínűleg az az oka, hogy a nemek közötti egyenlőség nagyobb, mint a különbség, és férfi és nő legelsősorban is emberi lény ugyanazokkal a lehetőségekkel, ugyanazokkal a vágyakkal, ugyanazokkal a szorongásokkal. Attól, ami a természetes különbségek alapján eltérő bennük, még nem lesznek különbözőek. Az egyik vagy a másik tendencia hangsúlyozása nem okoz nagy különbséget alapvetően hasonló személyiségükben, és tapasztalatilag mint árnyalat jelenik meg. A nemi különbségeken nyugvó különbségek nyilvánvalóan nem szolgáltatnak elegendő okot ahhoz, hogy akármely társadalom más-más szerepet osszon ki a férfinak és a nőnek.

Milyen különbségek vannak tehát a nemek között? Ma már világos, hogy ezek mit sem nyomnak a latban az ugyanannak a nemnek az egyedei között fennálló karakterbeli különbségekhez képest. A nembeli különbségek nincsenek befolyással arra, hogy ne tudjunk elvégezni bármilyen munkát. Persze az igen eltérő teljesítményeket lényegileg árnyalhatják a nemi jellemzők, az egyik nem jobban el tud látni bizonyos munkát, mint a másik, de ugyanez az eset, ha egy extrovertált személyiséget egy introvertálttal, vagy egy piknikust egy asztenikussal hasonlítunk össze. Végzetes tévedés lenne, ha e jegyek szerint tennénk társadalmi, gazdasági és politikai különbségeket.

Ismét csak nyilvánvaló, hogy igen nagy súllyal esnek latba a férfias vagy nőies mintát kialakító általános társadalmi hatásokhoz képest az egyes ember individuális - és társadalmi - szempontból véletlen tapasztalatai. A különféle személyes tapasztalatok keverednek a kulturális mintákkal, és ezenközben

többnyire nő, illetve csökken a hatásuk. Sejthető, hogy a társadalmi és a személyes tényezők erősebbek, mint az itt tárgyalt "természetesek". A történelmi fejlődés szomorú kommentárja, hogy úgy érezzük, hangsúlyoznunk kell: a férfi vagy a női szerepből adódó különbségek nem szolgáltatnak elégséges alapot a társadalmi vagy erkölcsi ítékezéshez. Ezek önmagukban se nem jók, se nem rosszak, se nem kívánatosak, se nem végzetesek. Ugyanaz a karaktervonás bizonyos feltételek esetén az egyik embernél pozitív tulajdonságként jelentkezik, de egy másiknál, más feltételek között negatívként.

Kézenfekvőek tehát azok a negatív formák, amelyek a férfiaknak a csódtól való félelmét és érvényesülési vágyát napvilágra hozzák: a hiúság, a komolytalanság, a megbízhatatlanság. De nem kétséges az sem, hogy éppen ezek a tulajdonságok vezethetnek olyan rendkívül pozitív karaktervonásokhoz, mint az ötletesség, az aktivitás és a bátorság. Ugyanez mondható el - mint ahogy előzőleg már leírtuk őket - a női tulajdonságokról is. A nőt legfontosabb karaktervonásai képtelenné tehetik arra, hogy gyakorlatilag, érzelmileg és intellektuálisan "megálljon a saját lábán". És sokszor így is van, de más feltételek közepette ugyanezek a tulajdonságok a türelem, a megbízhatóság, a szeretet és az erotikus vonzerő forrásai lehetnek.

Az egyik vagy másik fontos vonás pozitív vagy negatív eredménye összefügg az érintett személy karakterstruktúrájának egészével. A pozitív vagy negatív hatású személyiségtényezőkhöz hozzátartoznak például a félénkség és az önbizalom, a destruktivitás és a konstruktivitás. De nem elegendő egy vagy két elszigetelt tulajdonság kiragadása; csak a karakter struktúrájának a totalitása határozhatja meg, hogy mely férfias vagy nőies tulajdonságnak lesz pozitív vagy negatív hatása. Klages ezt az alapelvet beépítette grafológiai rendszerébe. A kézírás minden egyes jegye rendelkezhet pozitív vagy negatív jelentéssel, a teljes személyiség "formai színvonalától" függően. Amikor egy ember karakterét "rendesnek" mondjuk, az lehet pozitív, ami azt jelenti, hogy az illető nem "rendetlen" és képes elrendezni az életét, de ugyanez lehet negatív állítás és jelentheti azt is, hogy ez az ember pedáns, fantáziáltan és terméketlen. Egészen nyilvánvaló, hogy a rendesség mint tulajdonság alapjait egyformán alkothatja negatív és pozitív megjelenési formája, de ez a teljes személyiségben rejlő számtalan tényező függvénye. Mindezt már azok a külső körülmények határozzák meg, amelyek az egyik esetben az élet ellen dolgoznak, a másikban pedig a valódi növekedést segítik.

Noha a fölé- és alárendeltségi viszony legalábbis pillanatnyi különbséget von maga után, ez az eltérés semmi esetre sem áll kapcsolatban a fölé- és alárendeltséggel, és nem is azonos azzal. Ezt nem képesek felfogni azok az emberek, akik egész személyiségüknél fogva képtelenek arra, hogy megértsék az egyenlőséget és meg is éljék azt. A fasisztoidzsarnoki jellem ezért nem tud mást tenni, mint hogy felcseréli a különbözőséget az egyenlőtlenséggel. Gondolkodásában a megvetés a meghatározó azok iránt, akiknek nincs

akkora hatalmuk, mint neki, és ez határozza meg a hatalmat birtokoló iránt érzett "szeretetét". Értetlenül áll az olyan emberi kapcsolat előtt, amelynek alapja a másik ember méltóságának a figyelembevételén nyugszik. Bárhol is észleli a különbséget, azonnal keresni kezdi az e különbségben meglevő alá- és fölérendeltséget. Ha be tudja bizonyítani, hogy bizonyos csoportok között különbségek vannak, abban rögvest annak a bizonyítékát látja, hogy az egyik csoport a másik fölött áll. Az, aki tartja magát az emberek közötti egyenlőség elvéhez, ne hagyja magát elcsábítani az efféle fasiszta premisszáktól. Lehet olyan társadalmi feltételeket teremteni, amelyekben kifejlődhetnek az egyén, a nemek és a nemzeti csoportok különbözőségeinek pozitív vonatkozásai. Mindenütt a világon szükség van ezekre a feltételekre. Ha megvalósítják őket, akkor azokat a különbségeket fogják hangsúlyozni ember és ember között, amelyeknél nem az a kérdés, hogy mi a jó és mi a rossz, hanem a személyiségnek azokról az egyéni árnyalatairól lesz szó, amelyek tágabb horizontot nyitnak az emberi kultúrának, gazdagítják azt, és hozzájárulnak az emberiség családjának eggyé válásához.

FÉRFI ÉS NŐ (1951)

Nyilvánvaló, hogy a férfi és nő közötti kapcsolat rendkívül bonyolult probléma, különben nem okozna oly sok ember számára nehézségeket. Ezért szeretnék feltenni előbb néhány olyan kérdést, amelyek erre a kapcsolatra vonatkoznak. Ha ezekkel a kérdésekkel sikerül olvasóimat tünődésre készíteni, akkor talán saját tapasztalataik alapján valamennyire meg is válaszolhatják őket.

Az első kérdés, amit fel szeretnék tenni, a következő: nincs-e már magában a témában valamiféle álokoskodás? Mintha azt sugallná, hogy férfi és nő kapcsolatának problémáit a lényegét tekintve a nemek közötti különbség határozná meg. Ez azonban nem így van. Férfi és nő - férfiak és nők - kapcsolatában lényegében ember és ember közötti kapcsolatról van szó. Minden, ami az egyik emberi lénynek a másik emberi lényhez fűződő kapcsolatában jó, jó férfi és nő kapcsolatában is, és minden, ami rossz az emberi kapcsolatokban, rossz a férfi és nő kapcsolatában is. Férfiak és nők kapcsolatának különös fogyatékoságai nagyrészt nem férfi vagy női tulajdonságaik rovására írandók, hanem az emberekhez fűződő kapcsolataikéra.

Mindjárt visszatérek erre a problémára, de előtte szeretném még a téma egészét tovább finomítani. Férfiak és nők kapcsolatában egy győztes és egy legyőzött csoport kapcsolatáról van szó. Ez bizonyára különösen hangzik 1949-ben az Amerikai Egyesült Államokban, de a férfiak és nők kapcsolatának történetét az elmúlt ötezer évben kell megvizsgálnunk, ha meg akarjuk érteni, hogy a történelem hogyan befolyásolta a mai helyzetet és a nemek egymással kapcsolatos beállítódását napjainkban, valamint azt, hogy mit tud egymásról és mit érez egymás iránt a két nem. Csak ezek után

térhetünk rá a kérdésre, hogy milyen specifikus módon különböznek egymástól a férfiak és a nők, és hogy mi a férfi és nő közötti kapcsolat jellemzője, ami sui generis probléma, nem pedig az emberi kapcsolatok kérdése.

Kezdjük ezzel a második kérdéssel és definiáljuk úgy férfi és nő kapcsolatát, mint egy győztes és egy legyőzött csoportét. Már említettem, hogy ez manapság furcsán hangzik az Egyesült Államokban, mert ott a nők - különösen a nagyobb városokban - szemmel láthatóan nem tűnnek legyőzött csoportnak, nem is érzik magukat annak és nem is úgy viselkednek. Sokat vitatkoztak róla, mégpedig nem ok nélkül, hogy vajon a mi városi kultúránkban melyik is az erősebbik nem. A problémát annak ellenére sem tartom megoldottnak, hogy egyszerűen megállapítják: Amerika asszonyai emancipálódtak és ezért a férfiakkal azonos színvonalon állnak. Véleményem szerint férfiak és nők különös kapcsolatán még mindig ott érződik, amint kultúránkon is, a sok ezer éves harc.

Létezik néhány meggyőző példa arra a feltételezésre, hogy a patriarchális társadalom úgy, ahogy Kínában, Indiában, Európában és Amerikában az elmúlt öt-hatezer év alatt fennállt, nem az egyetlen forma, amelyben a két nem megszervezte az életét. Sok esetben úgy látszik, hogy - ha nem is mindenhol, de sok helyütt - a férfiak uralta patriarchális társadalmakat matriarchális előzte meg. Ezeknek a társadalmaknak az volt a jellemzője, hogy a nők és az anyák álltak a család és a társadalom középpontjában. A társadalom és a család rendszerében a nők foglalták el az uralkodó pozíciót. Sok vallásban még ma is megtalálhatjuk e vezető helyzet nyomait. Sőt az ősi szervezet nyomai még a mindnyájunk által jól ismert dokumentumban, az Ótestamentumban is megtalálhatók.

Ha megkíséreljük Ádám és Éva történetét némi tárgyilagossággal olvasni, akkor kiderül, hogy Évát és közvetetten Ádámot is megátkozzák, mivelhogy nem sokkal jobb másokat uralni, mint ha mások uralkodnak felettünk. Büntetésképpen Éva bűnéért a férfinak uralkodnia kell felette, mialatt ő vágyakozik a férje után (lásd Gen 3, 16).

Ha a férfiak uralmát a nők fölött új elvként állítjuk fel, akkor előzőleg kellett lenni egy olyan kornak, amikor ez nem így volt, és valóban, vannak is forrásaink, amelyekből ez derül ki. Ha a teremtés babiloni leírását összevetjük a bibliai történettel, akkor világossá lesz, hogy ebben a bibliainál korábbi babiloni történetben gyökeresen más a helyzet. A babiloni leírás középpontjában nem férfi isten áll, hanem Tiamat, aki női istenség. A fiai fellázadnak ellene és végül le is győzik, és a szája erejét bizonyító nagy babiloni isten, Marduk vezetésével létrehozzák a férfi istenek uralmát.*

* Lásd erről részletesebben kötetünk előző tanulmányát. (A szerk.)

Ezen a ponton veszi kezdetét a bibliai történet. Isten szavával teremtette meg a világot, és a bibliai történet, hogy kellő hangsúlyt adjon a patriarchális kultúra matriarchális feletti fölényének, közli velünk, hogy Éva egy férfiból teremtetett és nem a férfi egy nőből.

A patriarchális kultúrát - az a kultúrát, amelyben, úgy tűnik, a férfiak rendeltetése az, hogy a nők felett uralkodjanak, és amelyben ők az erősebb nem - megtartották szerte a világon. Tény, hogy manapság csak a kis, primitív népcsoportoknál lelhetjük fel még az ősi matriarchális forma maradványait. A férfi nő feletti uralma csak mostanában kezd összeomlani.

Nehéz eldönteni, hogy melyik rendszer jobb, a matriarchális vagy a patriarchális. A magam részéről ezt a kérdésfeltevést valójában nem is tartom helyesnek. Azt lehet mondani, hogy a matriarchális rendszer inkább a természetes kötődéseket, a természetes egyenrangúságot és a szeretetet emeli ki, míg a patriarchális - a régi matriarchális kultúrához képest - nagyobb súlyt helyez a civilizációra, a gondolkodásra, az államra, a találmányokra, az iparra és minden olyan dologra, amely az előrehaladást szolgálja.

Az emberiség célja az kell, hogy legyen, hogy ne létezzen semmiféle hierarchia, se matriarchális, se patriarchális. El kell érünk, hogy a nemek az egymáshoz fűződő kapcsolatukban meg se kíséreljenek semmiféle módon egymás felett uralkodni. Csak így bontakoztathatják ki valódi különbözőségüket, valódi ellentétességüket.

A mi kulturális rendszerünk nem tesz eleget ennek a célnak, még akkor sem, ha ezt a látszatot szeretné kelteni. A patriarchális társadalom a végét járja, de még nincs meg az a rendszer, amelyben mindkét nem egyenrangú lenne. Még mindig ádáz küzdelem folyik közöttük. Meggyőződésem szerint ez a harc bizonyos mértékig nem két ember individuális harca, hanem azóta is a nemek ősi harca. Még mindig férfi és nő konfliktusáról van szó, akik tökéletes zavarodottságukban azóta sincsenek tisztában azzal, melyik szerep melyiküké is.

Az apajogú társadalomban úgy vannak jelen mindazok a tipikus ideológiák és előítéletek, ahogy azokat egy uralkodó csoport szokta kifejleszteni azokkal szemben, akik felett uralkodik: például, hogy a nők az érzelmeik rabjai és hiúk, vagy gyermetegek, rossz szervezők, nem olyan erősek, mint a férfiak, ellenben vonzók.

És mégis, ezek a patriarchális társadalmakban kialakult elméletek a nők lényegéről egészen nyilvánvalóan ellentmondanak a valóságnak. Honnan például a hiedelem, hogy a nők hiúbbak lennének, mint a férfiak? Azt hiszem, hogyha egy kicsit jobban szemügyre vesszük a dolgokat, nyugodtan mondhatjuk, hogy valójában a férfiak azok, akik hiúk. Valójában alig van olyan dolog, amelynél ne játszana szerepet a hiúság, a vágy, hogy testünk

másoknak tetsszen. A nők sokkal kevésbé hiúak, mint a férfiak. Persze némelykor rákényszerültek, hogy hiúnak mutatkozzanak, mert mint az úgynevezett gyengébbik nemnek, ki kell, vagy kellett vívniuk a férfiak tetszését. Ha azonban elfogulatlanul nézzük a dolgokat, akkor csak mesebeszéd az, hogy a nők hiúbbak lennének, mint a férfiak.

Nézzünk egy másik előítéletet: a férfiak állítólag erősebbek, mint a nők. Bármelyik ápolónő igazolhatja, hogy injekciókor vagy vérvételkor sokkal több férfi ájul el, mint nő, és hogy a nők sokkal jobban viselik a fájdalmakat, mint a férfiak, akik akár a kisgyerekek, rögtön a mamához akarnak rohanni. Ennek ellenére, az évszázadok - jobban mondva az évezredek - során sikerült a férfiaknak elterjeszteni, hogy ők lennének az erősebb és szívósabb nem. Ezen nincs mit csodálkozni. Mindez egyike azoknak az ideológiáknak, amelyek azokra az embercsoportokra jellemzőek, amelyeknek bizonyítaniuk kell, hogy joguk van az uralomra. Mert hiszen ha nem mi vagyunk a többség, hanem szinte egészen pontosan az emberiség felét tesszük csak ki, és évezredek át azt állítottuk, hogy jogosan uralkodunk a másik fél felett, akkor kénytelenek vagyunk valamiféle érthető ideológiát kidolgozni, hogy a többieket - és önmagunkat is - meggyőzzük erről az igényünkről.

A 18. és 19. században aztán valóban akuttá vált férfiak és nők egyenrangúságának a problémája. Ekkor alakult ki az az igen érdekes jelenség, hogy ugyanis azok, akik azt állították, hogy a nőknek ugyanolyan jogokat kell kapniuk, mint a férfiaknak, egyúttal azt is állították, hogy a két nem pszichológiailag semmiben nem különbözik egymástól. A franciák ezt úgy fogalmazták meg, hogy a léleknek nincs neme és ezért nem létezik a nemek között semmiféle pszichológiai különbség. Azok viszont, akik ellenezték a nők politikai és társadalmi egyenrangúságát, gyakran támasztották alá roppant okos és ravasz érvekkel, hogy milyen sokban különböznek egymástól nők és férfiak. Ebből természetesen újra és újra azt a következtetést vonták le, hogy a nők sokkal jobban eleget tudnának tenni hivatásuknak, ha nem egyenrangúként vennének részt a társadalmi és politikai életben.

A feministáknál, a progresszíveknél és a liberálisoknál, valamint mindazoknál a csoportoknál, amelyek általában minden ember és különösen a két nem egyenrangúsága mellett foglalnak állást, mind a mai napig találkozhatunk azzal a véleménnyel, hogy a két nem között nincs semmiféle különbség, vagy ha van is, az elhanyagolható. Azt mondják, hogy ha léteznek is különbségek, azok a kulturális környezet és a nevelés hatására vezethetők vissza, de a két nem között nem léteznek olyan lényeges pszichológiai eltérések, amelyek nem a környezeti és nevelési faktorok következményei lennének.

Ez, a férfiak és nők egyenrangúságáért küzdők között oly népszerű álláspont sok vonatkozásában nem állja meg a helyét. Mintha az érveivel valami olyat akarna állítani, hogy nincs semmiféle pszichológiai különbség a különböző népcsoportok között, és hogy azok, akik akár csak a szájukra merik venni a

"rassz" avagy faj szót, valami visszataszítót mondanának. De még ha a "rassz" szó nem is a legszerencsésebb tudományos fogalom, akkor is tagadhatatlan, hogy valóban vannak különbségek a különböző népcsoportok tagjai között például a testalkatban és a temperamentumban.

A második ok, amiért az érvelésnek ezt a módját nem tartom helyesnek, az, hogy hamis elveket sugall. Feltételezi, hogy az egyenrangúság magában foglalja azt is, hogy mindenki éppen olyan, mint a másik, vagyis hogy az egyenrangúság azonosságot tételez fel. Azonban az egyenlőség és az egyenrangúság követelése valójában éppen ennek az ellenkezőjét tartalmazza: azt, hogy legyen az emberek között bármennyi különbség, egyik sem használhatja fel a másikat eszközül céljai eléréséhez, hogy minden emberi létezés önmaga célját jelenti. Ez azonban annyit tesz, hogy mindenkinek nemének és saját népének tagjaként, szabadságában áll különös individualitásának kibontakoztatása. Az egyenrangúságban nem a különbségek tagadása foglaltatik benne, hanem azok legtökéletesebb megvalósításának a lehetősége.

Ha egyenrangúságon azt értjük, hogy az emberek között nincsen semmiféle különbség, akkor pontosan azoknak a kultúránk elsivárosodásához vezető törekvéseknek engedünk szabad utat, amelyek az egyén automatizálódásához és mindannak a gyengítéséhez vezetnek, ami az emberi lét legértékesebb része, vagyis az egyén különleges tulajdonságainak kibontakozása és fejlődése.

Amikor e helyt a különösről beszélek, szeretnék emlékeztetni arra, hogy milyen érdekes sorsa volt ennek a szónak. Ha ma valakiről azt mondjuk, hogy "különös", akkor nem éppen előnyösen nyilatkozunk róla. De a legnagyobb bóknak számít, ha azt mondjuk valakiről, hogy "egészen különleges". Mert ezen voltaképpen mégiscsak az értendő, hogy nem adja alább, és hogy megőrizte az emberi lét legértékesebb részét, önállóságát, saját, külön egyéniségét, amely e Nap alatt minden egyes embert megkülönböztet a másiktól.

Az a téves feltételezés, miszerint az egyenrangúság ugyanazt jelenti, mint az azonosság, kultúránk egyik speciális jelenségének az oka: nevezetesen annak, hogy egyre inkább csökkennek a nemek közötti különbségek, és annak a tendenciának, hogy ezeket a különbségeket eltussolják és elvitatják. A nők megpróbálnak úgy viselkedni, mint a férfiak, és olykor pedig a férfiak tesznek úgy, mint a nők, és így lassanként eltűnik a férfias és nőies, a férfi és a nő közötti gyökeres ellentét. Azt hiszem, erre a problémára általában véve abban keresendő a megoldás, hogy törekvésünk a nemek közötti kapcsolatban bizonyos polarításra irányul. Hiszen az elektromos áramkör pozitív és negatív pólusáról sem állítanánk, hogy az egyik értéktelenebb, mint a másik. Sokkal inkább azt mondjuk, hogy polaritásuk hozza létre a közöttük lévő áramerősséget, és hogy éppen ez a polaritás a produktív erők alapja. Ugyanígy

kell érteni a két nemet is és mindazt, amit szimbolizálnak - a férfi és női princípiumot a világon, a világmindenségben és valamennyiünkben -, két pólus ez, amelyeknek meg kell tartaniuk a különbözőségüket és eltérésüket, hogy létrehozzák azt a termékeny dinamikát, azt a produktív erőt, amelyből éppen ez a polaritás ered.

És most rátérek a második premisszára. A férfiak és nők közötti kapcsolat soha nem jobb annál, mint amilyen általában véve az emberek kapcsolata egy bizonyos társadalomban, de soha nem is rosszabb. A férfiak és nők közötti kapcsolatot azok az általános, emberek közötti kapcsolatok befolyásolják a legjobban, amelyeket "piacorientáltságnak" neveztem.* Valójában mindannyian rettenetesen egyedül vagyunk, noha - felületesen nézve - szeretjük a társaságot és sok emberrel állunk "kapcsolatban".

* Vö. Fromm, E.: Man for Himself. An Inquiry into the Psychology of Ethics. Rinehart and Co. New York, 1947, 189. (GA 11. 1-157, 120.)

Az átlagember manapság roppant egyedül van és úgy is érzi magát. Az az érzése, olyan mint valamilyen árucikk, és értéke sikerességétől, eladhatóságától és elismertségétől függ. Észreveszi, hogy értéke sem nem önmaga belső értékétől vagy személyisége használati értékétől függ, sem nem saját erejétől vagy szeretetre való alkalmasságától, sem pedig saját emberi kvalitásaitól, hanem attól, hogy el tudja-e ezeket adni, sikere van-e velük, és hogy mások elismerik-e. Ez az, amit én "piacorientáltságon" értek.

Ezért aztán a legtöbb embernek manapság nagyon könnyen megingatható az önérzete. Hiányzik az önértékelésük abbéli meggyőződésüket illetően, hogy: "Ez vagyok én, ennyire vagyok képes szeretni, így tudok gondolkodni és érezni." Ehelyett csupán akkor érzik magukat értékesnek, ha mások elismerik őket, ha el tudják adni magukat, ha mások mondják: "Csodálatos férfi vagy" avagy "csodálatos nő vagy".

Az az önértékelés, amely másoktól függ, mindig bizonytalan. Minden nap újra és újra megmérettetünk, minden áldott nap meg kell győznünk magunkat és másokat, hogy nálunk minden rendben van. Ez a helyzet csaknem ahhoz a táskához hasonlítható, amely ott fekszik eladásra várva a pulton: az a fajta táska, amelyből a nap folyamán sokat eladtak, este büszke lehet magára, míg a másik, amelyik már nem annyira divatos, vagy túlságosan drága vagy valami más oknál fogva nem olyan kelendő, rosszkedvű lesz. Az egyik táska azt mondhatná: "csodálatos vagyok", a másik kénytelen lenne beismerni: "nem érek semmit", noha a "csodálatos" táska nem feltétlenül szebb és jobban használható, avagy nem jobb minőségű, mint a másik. Az a táska, amelyiket nem adtak el, úgy érzi, hogy ő nem kell senkinek. A hasonlat megmutatja, hogy egy táska értéke attól függ, mennyire kapós, tehát attól, hogy valamely oknál fogva hány vásárló részesíti előnyben a másikkal szemben.

Ha a hasonlatot ismét az emberre vonatkoztatjuk, akkor ez azt jelenti, hogy közülünk senki nem engedheti meg magának, hogy különös legyen, hogy személyiségünket mindig készenlétben kell tartanunk a változásokra, hogy igazodhassunk a legeslegújabb állapothoz. A szülők ezért vannak gyakran zavarban a gyermekeikkel kapcsolatban: a gyerekek ugyanis sokkal jobban tudják, hogy akkor éppen mi a "menő". És a szülők mindig hagyják, hogy kioktassák őket és mindig hajlandók tanulni. Ugyanúgy, mint a gyerekek, ők is odafigyelnek arra, hogy mi az árfolyam az emberek piacán. A legújabb piaci árfolyamot a mozikban, a szeszesital- és divatreklámokban, valamint azokban a hírekben találják meg, amelyek arról tudósítanak, hogy mit hordanak és mit mondanak az igen fontos, mértékadó személyiségek.

Ami azonban az adott pillanatban modern, az igen rövid idő alatt el is avulhat. A Sunday Times Magazine-ban éppen most olvastam egy tizennégy éves lányról, aki arról panaszkodott, hogy a mamája nagyon régmódi és még mindig azt hiszi, hogy 1945-ben élünk, tehát négy évvel ezelőtt*.

* Jelen tanulmány alapja Frommnak egy 1949-ben tartott előadása. (A szerk.)

Először egyáltalán nem értettem, miért panaszkodik a lány, azt hittem, talán sajtóhiba csúszott a szövegbe, míg végül megértettem, hogy ennek a lánynak 1945 már rettenetesen messze van. Biztos vagyok benne, hogy a mama szívére vette a panaszt és megváltozott a gyerek kívánságára.

Milyen módon befolyásolja ez a "piacorientáltság" a nemek - a férfiak és nők - közötti viszonyt? Azt hiszem, hogy egy nagy része mindannak, ami a "szeretet" és a "szerelem" megjelölés alatt fut, nem más, mint az ilyen siker és elismerés iránti vágy. Az embernek szüksége van valakire, aki nemcsak délután négy órakor, hanem reggel nyolckor, tízkor és déli tizenkettőkor is azt mondja: "Nagyszerű vagy, remek vagy, jól csinálod." Ez az egyik szempont. A másik az, hogy az ember a megfelelő partner kiválasztásával is saját értékességét bizonyítja. Nekünk magunknak kell a legújabb modellt megtestesítenünk, mert csak ekkor lehet jogunk és egyben kötelességünk, hogy a legújabb modellbe beleszeressünk. Ezt lehet olyan durván is kifejeznünk, mint az a tizennyolc éves fiú, akitől megkérdezték, hogy mi az élete célja. Azt mondta, szeretne egy jobb autót venni magának - a Fordját akarta egy Buickra kicserélni -, hogy a jobb körökből származó lányok is elérhetőek legyenek a számára. Ez a fiú legalább őszinte volt. Valami olyasminak adott hangot, ami - még ha némileg finomabb formában is - kultúránkban a párválasztást nagyrészt meghatározza.

A piacorientáltságnak még egy kihatása van a nemek közötti kapcsolatra. Itt minden bizonyos példaképek mintájára történik, és nagyon igyekszünk, hogy a legutolsó divattal együtt haladjunk, és e szerint cselekedjünk. Ezért az a szerep, amelyet kiválasztunk magunknak - különösen nemi szerepeink -, nagymértékben eleve meghatározott, ám a példaképek nem mind egyformák

és nem mindig a megfelelőek. Gyakori, hogy a szerepek konfliktusba keverednek egymással. Az üzleti életben a férfi legyen agresszív, de otthon legyen gyengéd. Élhet a hivatásának, ám ha este hazaérkezik, nem szabad fáradtnak lennie. Az ügyfelekkel és a konkurenciával szemben legyen gátlástalan, de a feleségével és a gyerekeivel szemben teljesen nyílt és őszinte. Szeresse mindenki, de mindemellett a legjobban mégis a családja. A modern férfi megpróbál mindennek eleget tenni, és hogy nem bolondul meg, azt csak annak köszönheti, hogy nem veszi túl komolyan az egészet. Ugyanez vonatkozik a nőkre is. Nekik is meg kell felelniük bizonyos elképzeléseknek, amelyek éppoly kevésbé viselik el egymást, mint a férfiak esetében.

Természetesen minden korban és minden kultúrában voltak bizonyos elképzelések arról, hogy mi a "férfias" és mi a "nőies", de régebben ezek az elképzelések legalább bizonyos állandóságot mutattak. Egy olyan kultúrában azonban, ahol oly sok függ attól, hogy megfeleljünk a legújabb állapotoknak, hogy mindig "képben" legyünk, hogy mindenki egyetértsen velünk, és mindig pontosan úgy viselkedjünk, ahogyan elvárják tőlünk, homályban maradnak a férfi vagy női szerepünkhöz tartozó valódi tulajdonságaink. A férfi és nő közötti kapcsolatok egyelőre még kevés specifikus vonást mutatnak.

Ha férfiak és nők partnerüket a piacorientáltságnak és az erősen beidegződött szerepeknek megfelelően választják, elkerülhetetlen, hogy ne unatkozzanak egymással. Véleményem szerint az unalom szónak nem szentelnek akkora figyelmet, amekkorát megérdemel. Beszélünk mindenféle szörnyűségről, ami érheti az embert, de csak ritkán beszélünk az egyik legszörnyűbbéről, arról, hogy az ember unatkozik egyedül, és - ami a legeslegszörnyűbb - másokkal együtt is unatkozik.

Sokan csak két kiutat látnak ebből az unalomból. Egyesek úgy igyekeznek elkerülni, hogy a kultúránk kínálta sok lehetőség közül kiválasztják valamelyiket. Partikra járnak, új ismeretségeket kötnek, isznak, kártyáznak, rádióznak és így nap mint nap és minden áldott este becsapják önmagukat. Vagy pedig - és ez attól függ, hogy melyik társadalmi osztályhoz tartoznak - azt képzelik, hogy minden megváltozik majd, ha partnert váltanak. Azt hiszik, hogy mindent a házasságukkal rontottak el, mert nem találtak rá az igazi partnerre, és azt gondolják, hogyha partnert cserélnek, akkor elűzik unalmukat. Nem veszik észre, hogy a legfontosabb kérdés nem úgy hangzik, hogy "Szeretnek engem?", ami messzemenően ugyanazt jelenti, mint: az "elismernek?" - "Megvédenek?" - "Csodálnak?" -, hanem a fő kérdés az: "Tudok-e egyáltalán szeretni?"

Szeretni valójában igen nehéz. Hogy szeressenek és szerethessünk, az egy ideig nagyon egyszerű, egészen addig, amíg az ember el nem kezdi untatni a másikat és saját magát. De sokkal nehezebb szeretni és a szeretetben, hogy úgy mondjuk, "kitartani" - még akkor is, ha nem kíván tőlünk semmi emberfeletti, ez valójában a leglényegesebb emberi tulajdonság. Ha az ember

nem képes egyedül megenni önmagával, ha nem érdekli igazán sem más, sem saját maga, akkor nem tud úgy együtt élni másvalakivel sem, hogy egy idő után ne unatkozzék. Ha a nemek közötti kapcsolat az illető számára a magány és az egyedüllét előli menekülés lesz, akkor nem sok köze van azokhoz a lehetőségekhez, amelyeket egy férfi és nő közötti igazi kapcsolat hordoz magában.

És szeretnék még megemlíteni egy másik téves következtetést is. Arra a tévedésre gondolok, hogy a nemek közötti valóságos probléma a szexualitás lenne. Harminc évvel ezelőtt még roppant büszkék voltunk, vagy legalábbis sokan közülünk büszkék voltak arra, amikor az idő tájt még úgy tűnt, hogy a szexuális emancipációval sikerült letépni a múlt láncait, és ezzel beköszöntött a nemek közötti kapcsolatok új korszaka. Ám ami ebből következett, közel sem volt olyan csodálatos, mint ahogy sokan várták volna, mert nem minden szexualitás, ami fénylik. A szexuális kívánságnak sokféle olyan motivációja lehet, amelyek eredete nem szexuális jellegű.

A szexuális kívánságnak egyik legerősebb serkentője a hiúság, talán minden egyébnél erősebb; de ösztönző lehet a magány, és lehet ösztönző egy már meglévő kapcsolat elleni lázadás is. Az a férfi, aki újabb szexuális hódításokra érez késztetést, azt hiszi, hogy a nők szexuális vonzereje mozgatja, holott valójában a saját hiúsága hajtja: szeretné bebizonyítani, hogy ő minden más férfinál többet ér.

Nincs olyan szexuális kapcsolat, amelyik jobb lenne, mint maga a két partner közötti emberi kapcsolat. A szexuális kapcsolat sokszor lerövidíti azt az utat, amelyen át közelebb kerülhetnek egymáshoz, ám rendkívül csalóka ez az út. Kétségtelen, hogy a szexualitás nagyon fontos része az emberi kapcsolatoknak, de kultúránkban oly mértékben túl van terhelve minden elképzelhető egyéb funkcióval, hogy attól tartok: az, ami nagyszerű szexuális szabadságnak tűnik számunkra, egyáltalán nem kizárólag csak szexuális ügy.

Tudunk egyáltalán valamit a férfi és nő közötti valódi különbségekről? Mindaz, amit erről eddig elmondtam, csak tagadás volt. Aki azt hiszi, hogy egyértelmű megállapításokat teszünk majd a férfiak és nők közötti különbségekről, az kénytelen lesz csalódni. Nem hiszem, hogy ismerjük ezeket a különbségeket. Tekintettel az eddig megállapítottakra, nem is tudhatunk erről semmit. Ha a két nem évezredek óta harcolt egymással, és ha olyan előítéleteket alakítottak ki egymással szemben, amelyek az ilyen harci helyzetre jellemzőek, akkor hogy tudhatnánk manapság, hogy melyek is a valódi különbségek?

Csak akkor leszünk képesek az egyenlőség olyan érzésének kifejlesztésére, amely minden társban önnön célját tekinti, ha nem gondolunk ezekre a különbségekre és elfelejtjük a kliséket. Csak ekkor tudhatunk meg valamit a férfi és nő közötti különbségekről.

E különbségek közül különösen egyre szeretnék utalni. Véleményem szerint ennek a különbségnek meghatározó jelentősége van a férfi és a nő közötti kapcsolat sikerességét illetően, és ezt a mi kulturális körülményeink között figyelembe kellene venni. Az a benyomásom, hogy a nők sokkal inkább képesek a gyengédségre, mint a férfiak. Ez nem is csoda, mert a gyöngédség igen fontos tényező az anya és gyermek kapcsolatában.

Manapság, különösen a pszichológiai előadásokban hangsúlyozzák, hogy mennyire fontos arra ügyelni, mikor szoptatják a gyereket, mikor választják el, és hogyan szoktatják szobatisztaságra. Mindenki tartja is magát ezekhez az előírásokhoz, és azt hiszi, hogy a gyermek ettől lesz boldog. Közben elfelejtik, hogy valójában csak egyetlenegy dolog a fontos: az anya legyen gyengéd a gyermekkel. A gyengédséghez sok minden hozzátartozik. Hozzátartozik a szeretet, a figyelem és a megértés. A gyengédség pedig alapvetően mást jelent, mint a szexualitás, az éhség vagy a szomjúság. Pszichológiai szempontból az olyan ösztönöket, mint a szexualitás, az éhség és a szomjúság, egy önmagát irányító dinamika jellemzi: egyre intenzívebbé válnak, míg meglehetősen hirtelen el nem érik a csúcspontot, amikor is kielégülnek, és az illető személy abban a pillanatban nem is akar semmi többet.

A gyengédség a kívánság és az ösztöntörekvés egy másik fajtáját jelenti. A gyengédség nem jön létre automatikusan, nincs célja, nincs csúcspontja és nem ér hirtelen véget. Kielégülést magában az aktusban talál, örömét a kedvességben és a melegszívűségben leli, abban, hogy fontosnak tart másokat, odafigyel rájuk és boldoggá teszi őket. A gyengédséget az egyik létező legörömtelibb és az Ént legjobban kiteljesítő élménynek tartom. A legtöbb ember képes a gyengédségre, és általában nem érzi úgy, hogy a gyengédségnek bármi köze lenne az önfeláldozáshoz vagy az önfeladáshoz. A gyengédség csak annak jelent áldozatot, aki nem tud gyengéd lenni. Az az érzésem, hogy kultúránkban még mindig kevés a gyengédség. Gondoljunk csak a filmbéli szerelmi történetekre. Itt minden szenvedélyes csókot kihúz a cenzúra, de a nézőnek mégis el kell képzelnie, hogy milyen csodálatosak lehetnek ezek a csókok. Mert a filmekben állítólag szenvedélyeket ábrázolnak. Vannak, akiknek ez nem elég meggyőző, ugyanakkor mások azt hiszik, hogy ez lenne állítólag a szerelem. De milyen gyakran találkozunk a filmekben a nemek közötti, a felnőttek és gyermekek vagy emberi lények közötti igazi gyengédséggel? Csak nagyon ritkán. Persze nem mondom azt, hogy képtelenek vagyunk a gyengédségre, én csak azt állítom, hogy kultúránk elveszi a bátorságunkat ahhoz, hogy merjünk gyengédek lenni. Ez részben azért is van, mert kultúránk célirányos. Mindennek megvan a célja, minden valami meghatározott dologra irányul, mindig el kell érni valamit.

Megpróbálunk időt nyerni - aztán nem tudjuk, hogy mit kezdjünk ezzel az idővel, és agyonütjük valahogy. Első indíttatásunk mindig az, hogy elérjünk valamit. Alig van még valami érzékünk ahhoz, hogy az élet folyamatát mint olyat érzékeljük, anélkül hogy el akarnánk érni valamit, hogy csak éljünk,

együnk, igyunk, aludjunk, avagy gondolkodjunk, érezzünk vagy lássunk. Ha az élet nem valamely célt követ, elbizonytalanodunk. Minek az egész? - kérdezzük. A gyengédségnek sincs célja. Nincs meg az a pszichológiai célja, mint a szexualitásnak, hogy feszültséget oldjon vagy hirtelen kielégüléshez vezessen. A gyengédségnek nincs más célja, mint hogy örüljön a másik ember iránti meleg, örömteli, gondoskodó érzésnek. Ezért riadunk vissza a gyengédségtől. Az emberek - különösen a férfiak - kényelmetlenül érzik magukat, ha nyíltan gyengédnek mutatkoznak. Ezen kívül, amikor megkísérlik úgy tagadni a nemek közötti különbséget, hogy férfiak és nők lehetőség szerint egyformák, akkor éppen a nőket akadályozzák meg abban, hogy kimutassák mindazt a gyengédséget, amire képesek és ami specifikusan nőies.

Itt ismét visszatérek kiindulási pontomhoz, ahhoz, hogy a nemek közötti harcnak még nincs vége. Amerikában a nők messzemenően kivívták az egyenrangúságukat. Ez az egyenrangúság még nem teljes, de még mindig sokkal nagyobb, mint régebben volt. A nőknek azonban újra és újra meg kell védeniük ezt a vívmányukat. Buzgón próbálják bizonyítani, hogy azért van joguk az egyenrangúságra, mert nagyon kevésbé térnek el a férfiaktól. És ezért nyomják el önmagukban a gyengédséget. Következésképp a férfiaknak hiányzik a gyengédség, és hogy mégis meglegyen ez az érzésük, pótlék gyanánt csodálni kell őket, hogy önérzetük megkapja azt, ami jár neki. Így hát a férfiak az állandó függőség és szorongás állapotában élnek. A nők pedig frusztrálnak érzik magukat, mert nincs meg a teljes szabadságuk arra, hogy eljátsszák saját nemi szerepüket.

Végül, a férfi és a nő közötti különbséget illetően szeretném még egyszer hangsúlyozni: aki tudni szeretné, hogy mi a férfi és a nő közötti különbség, az ne azon tépelődjék és ne azon törje a fejét, hogy vajon ő most tipikus nő avagy tipikus férfi - inkább egyszerűen engedje meg magának, hogy élje az emberi lénynek járó teljes, spontán életet. Csak aki nem kérdezi unos-untalan, hogy jól és sikeresen játssza-e a szerepét, csakis az tapasztalhatja meg a nemek és általában véve az egyes emberek közötti alapvető ellentétesség okozta feszültséget teljes megtermékenyítő erejében.

SZEXUALITÁS ÉS KARAKTER (1948)

Freud szexualitáselmélete, amelyet századunk elején hozott először nyilvánosságra, kihívást jelentett a viktoriánus korszak szexuális tabuiban még mindig rendíthetetlenül hívó nemzedék számára. Freud rámutatott, hogy a szexualitásnak valami ördögi dologként való beállítása büntudathoz vezet, a büntudat pedig neurózisokat hoz létre. Ezenkívül rámutatott arra is, hogy az úgynevezett normális szexuális viselkedéstől való eltérések korántsem ritkán előforduló szörnyűségek, hanem a kisgyermekkortól az ifjúkorig tartó

életszakasz normális szexuális fejlődéséhez tartoznak, és hogy a felnőttek szexuális anomáliái nem egyebek, mint a korábbi szexuális magatartásformák maradványai, amiért is neurotikus tünetekként értelmezendők és erkölcsi szempontból nem ítéltetők el.

Tekintettel arra, hogy Freud és iskolája a szexualitást állította pszichológiai elmélete középpontjába, csak csodálkozni lehet azon, hogy a pszichoanalitikusok az 1948-as Kinsey-jelentés* előtt nem végeztek alaposabb vizsgálatokat a szexuális magatartásokat illetően.

* Vö. Kinsey, A. Ch.: Sex habits of American men. A Symposium - the Kinsey Report. Ed. by Albert Deutsch. New York, Prentice Hall, 1948. (A szerk.)

Ezért azt hihettük volna, hogy a Kinsey-jelentést minden pszichoanalitikus a legnagyobb örömmel fogadja mint azokról a tényekről szóló felmérést, amelyek igazolják a pszichoanalitikus beállítódottság általános trendjeit még akkor is, ha a jelentés csak a manifeszt viselkedéssel foglalkozik, és nem érinti a tudat alatti motivációkat és a karakterek problémáját. De a várakozással ellentétben a pszichoanalitikusok egész sora (merem remélni, csak a kevesebbje) roppant barátságtalanul fogadta a jelentést. Az egyik bíráló például egészen addig az állításig merészkedik, miszerint lehetetlenség, hogy Kinsey ilyen rövid idő alatt az adatok ekkora tömegét tudta napvilágra hozni, amikor a pszichoanalitikusoknak még az is nehezükre esik, hogy magukból az interjúkból legalább valami csekély adatmennyiséget összehozzanak az egyes betegekről. Efféle érveket természetesen mindig fel lehet hozni, ha egy kutató sikeresebb, mint az elődje, de ezek a bírálatok nem vehetők komolyan.

Ha a Kinsey jelentés fontosságát a pszichoanalitikusok szemszögéből akarjuk vizsgálni, akkor először is azt kell megnéznünk, hogy mi az elméleti különbség az egyes pszichoanalitikus iskolák között a szexualitás szerepét illetően az emberi magatartásformákban. Freud és tanítványai azt a nézetet vallották, hogy az emberi viselkedés energiaforrása messzemenően szexuális természetű. Feltételezték, hogy a libidó normális fejlődését a külvilág hatásai, különösen kisgyermekkorban, gátolhatják vagy akadályozhatják, valamint hogy a felnőttek különös viselkedése és karakterbeli furcsaságai szexuális sóvárgásaikban és vágyaikban gyökereznek. Egy ember szexuális életének ismertetőjegyei ezek szerint egész személyiségére nézve példaértékűek.

Ez érvényes például a szadisztikus hajlamokra is. Freudnak az volt a véleménye, hogy a gyermeknél a szadisztikus impulzusok a gyermek fejlődésének egy bizonyos szakaszában a gyermek szexuális késztetéseinek részét képezik. Ha a fejlődésnek ez a korai szakasza az egyén későbbi szexuális életében továbbra is vezető helyet kap, akkor az illető felnőttként a szadizmust szexuális perverzióként fejleszti ki, vagy olyan karakterstruktúráként, amelyben leghőbb vágyát az jelenti, hogy másokat elnyomjon, uralkodjon felettük és megalázza őket.

Egy másik példa "az orális sóvárgások" témaköre. Freud feltételezése az volt, hogy a szexuális ösztöntörekvés - mielőtt a genitáliákra összpontosul - diffúz módon, a test más zónáin nyilvánul meg. Felfogása szerint a csecsemőt az jellemzi, hogy a libidinózus öröm főként a szájra és annak funkcióira, az ivásra és az evésre összpontosul. Ha a szexuális fejlődésnek ez a szakasza rögződik, akkor az orális vágy továbbra is meghatározza a felnőtt viselkedését. Az ilyen ember hajlik arra, hogy másokkal "tápláltassa" magát, a segítségüket igényelje és függjön tőlük; igénye az, hogy gondoskodjanak róla, ő maga pedig lényegileg passzívan viselkedjék.

Freud abból indult ki, hogy az egyik embernek a másikhoz való viszonyában azoknak a szexuális késztetéseknek a szublimációjáról (vagy a velük szembeni "reakcióképződésről") van szó, amelyek az adott ember személyiségében a dominánsak, ezen túl a szexuális alkalmazkodás egyik speciális módja határozza meg az illető személy érzelmi alkalmazkodását, valamint az általa kialakított ember és ember közötti kapcsolatokat. Freud megpróbálta a karaktervonások dinamikus természetét azzal magyarázni, hogy karakterológiáját libidóelméletével hozta összefüggésbe. A 19. század végi természettudományokban uralkodó materialista gondolkodásnak megfelelően, amely azt a nézetet vallotta, hogy az energia nem racionális, hanem szubsztanciális fogalom, Freud is úgy hitte, hogy a szexuális ösztöntörekvés az energiaforrása a karakter fejlődésének. Egy egész sor bonyolult és ragyogó feltételezés segítségével a karakterek különbözőségét a szexuális ösztöntörekvés különböző formáinak szublimációjaként vagy az ezekre adott reakciókként magyarázta. A karaktervonások dinamikus természetét mint azok libidinózus kifejeződését értette. Azonban a természettudományok fejlődésével párhuzamosan, amikor a kölcsönös kapcsolatok dinamizmusa került a középpontba, a pszichoanalízis elméletének fejlődése is a felé az új felfogás felé vezetett, amely az embernek embertársaihoz, a természethez és önmagához való kapcsolatára alapozott, és feladta az elszigetelt individuumból, a homo psychologicusról alkotott régebbi felfogást. Sullivan igen találóan jellemezte ezt a felfogást, amikor a pszichoanalízist "az emberi kapcsolatok kutatása" tudományának nevezte.*

* Sullivan, H. S.: Conception of modern psychiatry. The First William Alonson White Memorial Lectures. In: Psychiatry, 3 (1940), 1-117.

Számára az emberi kapcsolatok nem a szexualitás különféle formáinak az eredményei - mint Freud számára -, hanem olyan tényezők, amelyek a maguk oldaláról meghatározzák a szexuális késztetéseket. E szerint a felfogás szerint nem a szexuális viselkedés határozza meg a karaktert, hanem a karakter határozza meg a szexuális viselkedést.

Álljon itt néhány példa ezen felfogás illusztrálására. Ha valakinek az a karaktervonása az uralkodó, hogy másokkal úgy bánjon, mint valamiféle "tárggyal", és mint ilyen saját céljai elérésére használja fel,* akkor szexuális viselkedése is megfelel ennek a karaktervonásnak.

* Lásd a piacorientáltságról mondottakat: Fromm, E.: Man for Himself. An Inquiry into the Psychology of Ethics. Rinehart and Co., New York, 1947. (GA 2. 1-157.)

Az ilyen ember számára a másik nem egyéb, mint eszköz saját szexuális igényeinek kielégítésére. Alapelve legjobb esetben a fair play alapelve - melyben a partner csak annyi, amennyinek ő elfogadja. Akinek ilyen a karaktere, annak szexuális kapcsolatai sem lesznek mások, mint tisztességes csereüzletek, és nem úgy éli meg őket, mint intim kapcsolatot és szeretetet.

A tekintélyelvű, zsarnoki természetű karakter, akinek kapcsolatait hatalom- és uralomvágya szabja meg, ugyanilyen szexuális beállítottságában is, amely a szexuális partner teljes megvetésétől kezdve egészen addig terjed, hogy csak akkor érez örömet, ha az testi vagy lelki fájdalommal jár. A megalázkodó embernél ezzel szemben az a mazochista hajlam, hogy szenvedjen és leigázzák, a szexuális életet meghatározó olyan karakterszál, amely gyakran impotenciához és frigiditáshoz vezet.

A karakter e fent említett irányultságai azt mutatják, hogy ezek a szexuálisan beteges magatartásformák az illető egyén karakterstruktúrájában gyökereznek. Hogy valaki megpróbál szerelmet vásárolni vagy hogy szadisztikus és mazochisztikus perverziókat hajszol, ez mindig az adott ember fő karakterszálaival függvénye csakúgy, mint ahogy a szexuális örömszerzésre való képesség is attól függ, hogy az adott személy képes-e a szeretetre. Egy produktív embernél, aki képes a másik emberrel kapcsolatot teremteni, mégpedig úgy, hogy nem "megvásárolja", nem meghódítja és nem leigázza, hanem a kapcsolat alapjává az egyenrangúságot és a kölcsönös tiszteletet teszi, szóval az ilyen embernél a szexuális kívánság a szeretet kifejeződése és beteljesülése.

Az, hogy a szexuális viselkedést a karakter határozza meg, nem áll ellentétben azzal a ténnyel, hogy a szexuális ösztöndörekvés maga testünk kémiai reakcióiban gyökerezik. Ez az ösztöndörekvés a gyökere a szexuális viselkedés valamennyi formájának, de azt a speciális módot - tehát nem magát az ösztöndörekvést -, ahogy ez az ösztöndörekvés kielégül a karakter felépítése, az illető személy és a világ különös kapcsolata határozza meg.

Egy ember szexuális viselkedése valóban megfelelő kulcsot ad a kezünkbe ahhoz, hogy megértsük jellemét. Ellentétben szinte minden más tevékenységgel, a szexuális tevékenység egész természetét tekintve magánjellegű, vagyis sokkal kevésbé előírásos, mint más tevékenységek, és inkább kifejezi a különös egyéni vonásokat. Ezenkívül a szexuális viselkedés a szexuális kívánság intenzitása miatt csak nehezen vonható ellenőrzés alá az illető személy számára.

Bár Freud leírása a szexuális viselkedés és a karakter közötti összefüggésről a fentiek okán továbbra is érvényes, nekem magamnak van erre egy másik

magyarázatom. Mint az oly gyakran megesik a gondolkodás történetében, az elméleti megismerés továbbfejlesztése nem jelentheti itt sem a régebbi elmélet tagadását, hanem próbálkoznunk kell újraértelmezésével. Véleményem szerint a szexuális viselkedés nem oka, hanem következménye egy ember karakterbeli tulajdonságainak. A Kinsey-jelentés adatainak sokasága a szexuális viselkedésről tehát ezért felbecsülhetetlen információforrás mindenki számára, aki szociálpszichológiával és különösen a karakter problémakörével foglalkozik.

A szexualitás évszázadokon át viselte magán a morális rossz stigmáját, és legjobb esetben is csak akkor számított erkölcsileg közömbösnek, ha a házasság szentségének tekintélyével megerősítették. Minden olyan szexuális tevékenységet, amely nem a szaporodást szolgálta - különösen a szexuális eltévelyedéseket - erkölcstelennek tartottak. Ennek a nézetnek alapját az szolgáltatta, hogy az ember testisége a romlottság forrása, és hogy csak akkor lehetünk jó emberek, ha elfojtjuk valamennyi ösztönös vágyunkat.

Századunk elején lázadás tört ki ezek ellen az erkölcsi fogalmak ellen, és e lázadást csak szították Freud és Havelock Ellis nyomtatásban megjelent írásai. Freud rámutatott, hogy a szexualitás elfojtása gyakran neurózisok kialakulásához vezet. Bűnösnek tartotta a kultúrát, amelyben élt, mert a lelki egészséget feláldozta a puritán erkölcs követelményeinek. Én azonban úgy látom, hogy a szexuális tabuknak van egy másik, nem kevésbé fontos kihatása is, nevezetesen az intenzív büntudat kialakulása az egyénnél. Mivel minden embernek már gyermekkorától fogva vannak szexuális késztetései, e késztetések minden bizonnyal kimeríthetetlen forrásai lesznek a büntudatnak, ha ezeket a kultúra rosszként bélyegzi meg. A büntudat arra készítheti az embert, hogy olyan tekintélyeknek vesse alá magát, akik aztán őt saját céljaikra használják. Valóban igaz az, hogy az érettség és a boldogság összeegyeztethetetlen a mindent átható büntudattal.

A szexualitás megbélyegzésének volt még egy másik, nagyon nemkívánatos következménye, az ugyanis, hogy az erkölcsöt csakis a szexuális viselkedés szűk területére vonatkoztatták, és ily módon elfeledkeztek az emberi viselkedés valóban fontos erkölcsi problémáiról. A morált szinte teljes egészében a szexuálisan erkölcsös és szemérmes viselkedéssel azonosították, alárendelve azt a kultúra által megkövetelt szexuális tabuknak. Így elhanyagolták a legfontosabb etikai problémát, nevezetesen az embernek a többi emberhez fűződő kapcsolatát. A szeretet hiányát, a közömbösséget, az irigységet és a hatalomvágyat kevésbé tekintették erkölcsi problémának, mint a szexuális konvenciók betartását. Az etika problémáját elhomályosította, hogy minden rossz forrása az ember "testisége". Ha azonban alaposan megvizsgáljuk az emberiség történetét, könnyen megláthatjuk, hogy azok az emberi jellemvonások, amelyek a társadalom és az egyes ember békéjét és boldogságát veszélyeztetik, nem a szexuális szenvedélyek vagy egyéb más, fiziológiai adottságainkban gyökerező sóvárgások, hanem olyan irracionális,

"lelki" szenvedélyek, mint a gyűlölet, az irigység és a nagyravágás. Valójában az ösztönös testi vágyak - ideértve a szexuálist is - még rendellenességeikben és perverzióikban is ártatlanok, és nem jelentenek semmiféle fenyegetést az emberi faj számára, összehasonlítva azzal a kárral, amelyet valamely fentebb említett irracionális szenvedély okoz.

A szexualitás elfojtása elleni lázadás ugyan egészséges és progresszív fejleményt jelentett, végül azonban mégis átcsapott az ellenkező irányú szélsőségességbe. Annak hangoztatásával, hogy a szexuális viselkedésre nem vonatkoztatható semmiféle erkölcsi mérce, hasonlóképpen tarthatatlan álláspontot jelentettek.

Mert hogyan is vonható ki szexuális viselkedésünk - amely az emberi kapcsolatoknak mégiscsak egyik legjellemzőbb kifejeződési formája - az erkölcsi értékelés alól, amennyiben embertársainkkal szembeni viselkedésünk és érzelmeink amúgy általában morális megítélést kapnak? Ha hisszük, hogy a mások iránti szeretet, tisztelet és felelősségtudat jelentik az alapvető etikai értékeket, akkor ezekhez az értékekhez kell mérni a szexuális viselkedést is. Mivel a szexuális kielégülés speciális formái az egyén karakterében gyökereznek, hasonlóképpen megítélhetők, mint minden más, a karakter által meghatározott viselkedésmód.

A szexuális viselkedés és a genuin etikai problémák összefüggésére példa a legrégebbi és legeggyetemesebb szexuális tabu, a vérfertőzés tabuja úgy, ahogy annak különböző formái minden ősi kultúrában és a magunk kultúrájában is fellelhetők. De az incesztus tilalmának még ma is tabuértéke van, és nem hozzák összefüggésbe karakterbeli problémákkal és valamiféle racionális erkölccsel. Ha igaz volna - amit egyébként legtöbbször feltételeznek -, hogy az incesztusnál ritkán előforduló perverzióról van szó, amelynek kultúránkban állítólag csak csekély a jelentősége, akkor aligha volna szükség arra, hogy a problémát e helyütt tárgyaljuk. S bár igaz, hogy az incesztus a szexuális indulatok durva formájában viszonylag ritka a vérrokonok között, azon nyomban akut probléma lesz, ha igazán belegondolunk, milyen módon gyökereznek karakterünkben az incesztuózus vágyak.

A vérfertőző szerelem szimbólumként is érthető. Azt jelképezi, hogy képtelenek vagyunk egy "idegent", vagyis egy olyan embert szeretni, akihez nem "családilag", nem a vérrokonság és nem régebbi intim kapcsolatok révén kötődünk. Ez ugyanaz, mint a xenofóbia, az "idegennel" szembeni gyűlölet és bizalmatlanság. Az incesztus az anyatest melegének és biztonságának a szimbóluma, és a köldökzsinórtól való függőséget jelképezi, ellentétben az érett ember függetlenségével. Csak akkor vagyunk képesek az "idegen" szeretetére, ha meg tudjuk ismerni egy másik ember lényegét és ha kapcsolatba tudunk lépni vele, és ha önmagunkat mint emberi individuumot éljük meg. A szó szoros értelmében legyőztük az incesztust, vagyis az ugyanazon család tagjai közötti szexuális kapcsolatot, de még mindig

incesztust követünk el valamennyien - habár nem szexuális, hanem karakterológiai értelemben -, amennyiben képtelenek vagyunk szeretni "az idegent" - azt az embert, akinek más a bőre színe vagy a mienktől eltérő társadalmi háttérrel rendelkezik. Mai kultúránkban incesztuózus elemek tünetei a rasszista és nacionalista előítéletek. Csak akkor győzzük majd le az incesztust, ha valamennyien - mindannyian - képesek leszünk arra, hogy nemcsak gondolatban, hanem érzelmeinkben is testvérként fogadjuk el az idegent.

Az incesztus problémája rávilágít arra, mit is szeretnék mondani az etika és a szexuális kívánság kapcsolatáról. Itt sem - mint ahogy sok más szexuális problémánál sem - a szexualitás mint olyan, hanem a vele szorosan összefüggő, embertársainkhoz való viszonyunk a szignifikáns erkölcsi értelemben. Szükségesnek látszik, hogy a szexualitás erkölcsi vonatkozásait újraértékeljük. A szexualitás morális elítélésének vezérlő elve éppúgy csődöt mondott, mint az a reakció, amely tökéletes erkölcsi relativizmust hirdet szexuális dolgokban. Csak akkor fogjuk felismerni, mekkora pszichológiai hatással is van a szexuális viselkedés a teljes személyiségre, ha felmérjük, hogy a szexuális viselkedés alá van rendelve a morális értékítéleteknek.

A szexualitás és boldogság problémája szoros összefüggésben áll az imént tárgyalt erkölcsi problémákkal. Arra a feltételezésre, hogy a szexualitás elfojtása állítólag nemcsak az erény alapja, hanem a boldogság előfeltétele is, a reakció az volt, hogy a szexuális kielégülés a boldogság első számú kritériuma - ha nem egyenesen azonos azzal. Freud és iskolája kifejezetten azt hangsúlyozták, hogy a szexuális kielégülés a lelki egészség és az emberi boldogság feltétele. Manapság szilárdan tartja magát az a meggyőződés, hogy a házasság boldogsága elsősorban a szexuális kielégülésen nyugszik, és hogy a boldogtalan házasságot a jobb szexuális technikák alkalmazásával lehetséges kúrálni. Ám a tények nem látszanak igazolni ezt a feltételezést. Kétségtelenül igaz, hogy sok boldogtalan ember szenved szexuális frusztrációtól. De az már nem helytálló, hogy a szexuális kielégülés a lelki egészség és az emberi boldogság alapja, avagy annak megfelelője. A pszichoanalitikusok gyakran találkoznak olyan páciensekkel, akiknek károsodott az a képességük, hogy másokat szeressenek vagy közeli kapcsolatba lépjenek velük, de ezek az emberek mindennek ellenére szexuálisan igen jól működnek, sőt, a szexuális kielégülést egyenesen a szeretet pótlékává avatták, mert szexuális potenciájuk az egyetlen erő, amely iránt bizalommal viseltetnek. Szexuális tevékenységükkel kompenzálják és elkendőzik, hogy az élet más területein képtelenek a produktivitásra és hogy ettől szenvednek. A szexuális vágyakozásnak és kielégülésének a jelentősége csak a karakterstruktúrájuk figyelembevételével állapítható meg. A szexuális vágyakban kifejeződhet szorongás, hiúság vagy a másik leigázásának a vágya, de lehetnek a szeretet és a szerelem kifejeződései is. Az a kérdés, hogy a szexuális kielégülés boldogsághoz vezet-e, egyes-egyedül attól függ, hogy milyen szerepet játszik a karakter össz-struktúráján belül.

A szexuális kielégülés és a boldogság közötti kapcsolatról folytatott vitát még egy olyan vázlatos tárgyalásnál is tekintetbe kell venni, mint a jelen tanulmány, amelyben nem hagyhattuk figyelmen kívül a "boldogság" fogalmáról vallott alapvetően ellentmondásos véleményeket. Vannak, akik azt állítják, hogy a boldogság valami teljesen szubjektív dolog. E szerint a vélemény szerint a boldogság azonos az ember vágyainak kielégülésével. A boldogságot izlés dolgának tartják, vagy annak, hogy bizonyos dolgokat előnyben részesítenek, mit sem törődve az adott vágy minőségével. Ezzel a manapság általános véleménnyel szemben a hagyományos humanista filozófia - Platónról és Arisztotelészről Spinozáig és Deweyig - annak az álláspontnak a képviselője, hogy bár a boldogság semmiképpen nem azonos a valamiféle külső hatalom által felállított normák szerinti viselkedéssel, mégsem "relatív", hanem normáknak van alárendelve, közelebbről azoknak, amelyek az emberi természetnek megfelelnek. A boldogság utalás arra, hogy az ember megtalálta a választ az emberi létezés problémáira, és rájött, miként valósíthatja meg alkotóan a lehetőségeit, és hogy ekképpen egyszerre azonosul a világgal és tartja meg önmaga (a Selbst) integritását is. Miközben energiáit produktív módon adja ki magából, megerősödik, "lángol, de nem emészti el magát": "A boldogság az élet művészetében az életrevalóság feltétele, tehát a humanista etika értelmében vett erény.* * Vö. Fromm, 1947, i. m.

Az a feltételezés, hogy a boldogság a szexuális kielégülésből származnék és nem abból, hogy képesek vagyunk szeretni, nem kevésbé rejti és ködösíti el a problémát, mint ahogyan a viktoriánus előítéletek tették azt a szexualitással. A szexualitás mindkét esetben el van különítve a személyiség egészétől, és mint magában való ítéltetik jónak vagy rossznak, holott csak a karakter összstruktúrájának összefüggéseiben lehetséges a helyes értékelés. Meddő dolog a viktoriánus erkölcsi kódex pusztítása elutasítása. "A boldogság nem az erény jutalma, hanem maga az erény; és nem azért örvendünk neki, mert vágyainkat megfékeztek, hanem megfordítva, mivel örvendünk neki, azért tudjuk megfékezni vágyainkat" - mondja Spinoza.*

* Lásd: Benedictus de Spinoza: Etika. Az Etika ötödik része, 42. tétel. (Ford. Szemere Samu, Gondolat, Budapest, 1979, 400.)

Ha meggyőződésünk, hogy szexuális viselkedésünk szignifikáns értékű a karakter megértése szempontjából, akkor nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk a Kinsey-jelentésnek a társadalmi karakter kutatása szempontjából. Társadalmi karakteren azt a karakterbeli legbenső tulajdonságot értem, amely egy meghatározott kultúra legtöbb tagjában közös, ellentétben az egyéni karaktervonásokkal, amelyekben egyazon kultúrának a tagjai különböznek egymástól. A társadalom nem az őt alkotó egyének kívüli valami, hanem valóban nem más, mint e számtalan individuum totalitása. Azok az érzelmi erők, amelyek ott munkálkodnak a társadalom legtöbb tagjában, a társadalmi folyamatban uralkodó erővé lesznek, amelyek az egyént vagy stabilizálják, vagy megváltoztatják, vagy szétrombolják.

A mai társadalomtudományi érdeklődés gyűjtőpontjában álló "személyiség és kultúra" problémakörnek a társadalmi karaktervonások kutatása a fő témája. Sajnos ezen a területen még nem nagyon jutottunk előre. Túlságosan is csak azzal foglalkoztunk, hogy arról hordjunk össze adatokat, mit gondolnak az emberek (vagy mit hisznek, hogy gondolniuk kellene), ahelyett hogy a gondolkodásuk alapját képező érzelmi erőket vizsgálnánk. Kétségtelen, szükség van bizonyos célokból közvélemény-kutatásokra, mert ezek segítségével jobb a tájékozódásunk, de nem alkalmas eszköz arra, hogy jobban megértsük a vélemények felszíne alatt munkálkodó erőket. Ha ismerjük ezeket az erőket, csak akkor mondhatjuk meg előre, hogy egy társadalom tagjai hogyan reagálnak kritikus helyzetben azokra az eszmékre, amelyek hívének hiszik magukat, és hogyan azokra az új ideológiákra, amelyeket pillanatnyilag elutasítanak. A társadalmi dinamika szempontjából minden vélemény egészen pontosan annyit ér, amennyit az az emocionális mátrix, amelyben benne gyökerezik.

De távol vagyunk attól, hogy a társadalmi karakterről összképet rajzolhassunk föl, még az idevonatkozó legsürgetőbb speciális problémákról sincsenek vizsgálataink. Mit tudunk például arról, hogy kultúránkban boldogok-e az emberek? Persze egy közvélemény-kutatás kérdéseire sokan azt válaszolnák, hogy igen, boldogok, mert egy magára valamit is adó polgártól ezt várják el. De arról, hogy a mi viszonyaink között milyen mértékű a boldogság avagy a boldogtalanság igazából, arról csak sejtéseink lehetnek, és arra a kérdésre, hogy vajon intézményeink szolgálják-e a célt, amiért létrehozták őket, nevezetesen a lehető legnagyobb számú lehető legnagyobb boldogságot, csak akkor tudunk válaszolni, ha már tudunk valamit az előbbiekről. Vagy mit tudunk arról, hogy milyen mértékben befolyásolják a mai ember viselkedését erkölcsi megfontolások - és nem csak a félelem a rosszallástól vagy a büntetéstől? Hatalmas energiákat és összegeket áldoznak arra, hogy emeljék erkölcsi motivációink súlyát. De hogy mindez sikerrel jár-e majd, arról csak sejtéseink lehetnek.

Vagy egy másik példa. Mit tudunk azoknak a destruktív erőknél a mértékéről és erejéről, amelyek nap mint nap érik kultúránk átlagemberét? Kétségtelen ugyan, hogy a békés és demokratikus fejlődésbe vetett reményeink messzemenően attól a feltételezéstől függenek, hogy az átlagpolgárt nem keríti hatalmába valamilyen intenzív romboló szándék; mind ez ideig azonban semmi nem történt azért, hogy rögzítsék az erre vonatkozó tényeket. Az a nézet, mely szerint a legtöbb ember alapjában véve destruktív, éppen úgy nem bizonyított, mint az ellenkezője. A társadalomtudományok eddig igen keveset tettek ennek a perdöntő problémának a tisztázására.

Az alapvető karakterbeli és kulturális problémák elhanyagolásának az oka főleg a szociálpszichológusok többségének beállítottságában keresendő. Azt hiszik, hogy ha a jelenségek nem vizsgálhatók egzakt és mennyiségi elemzést

megengedő módon, akkor inkább nem is érdemes foglalkozni az egészszel. Megpróbálják utánózni a természettudományokban sikeres módszereket, és fetisizálják a tudományos módszert. Ahelyett, hogy új módszereket dolgoznának ki, olyanokat, amelyek a saját területükre jellemző problémák - vagyis az ember és az emberi élet folyamatai problémáinak - megoldására alkalmasak, olyan kutatási problémákat választanak ki, amelyek megfelelnek a laboratóriumi módszerek követelményeinek. Problémaválasztásukat a módszerek határozzák meg, és nem a problémák a módszereket.

Kinsey áttekintése két okból lehet rendkívül pezsdítő a szociálpszichológusok számára. Először is: Kinsey adatai új megvilágításba helyezik a viselkedés bizonyos vonatkozásait és ezért - helyes interpretáció esetén - a társadalmi karakterre jellemző vonásokat is. Másodszor: Kinseynek sikerült egy áthatolhatatlannak tartott területről releváns adatokat a napvilágra hoznia. Ha tehát a társadalmi karakterrel foglalkozó kutatási módszerek szükségszerűen mások, mint a mennyiségi-statisztikai módszerek, és ha ezeket Kinsey a szexuális viselkedésre vonatkozó kutatásaiban legitim módon alkalmazza, akkor nincs legyőzhetetlen akadály az előtt, hogy megtaláljuk a társadalmi karakterológia helyes módszereit. Azok az empirikus vizsgálatok, amelyek a tömegek viselkedésének a mélyén rejtőző erőkkel foglalkoznak, akkor hoznak majd szignifikáns eredményeket, ha a szociálpszichológusok éppoly bátran és ugyanannyi energiával látnak hozzá problémáik megoldásához, mint amilyenről Kinsey és munkatársai tettek tanúbizonyságot munkájuk során.

VÁLTOZÁS A HOMOSZEXUALITÁS ÉRTELMEZÉSÉBEN (1940)

A "homoszexualitás" fogalma úgy, ahogyan a pszichoanalízis használja, afféle szemétkosár lett, amelybe belehajigálják az azonos neműek kapcsolatának mindenféle formáját. Beszélnek elfojtott vagy nem elfojtott homoszexuális cselekedetokről, beállítódásról, érzelmekről, gondolatokról. Röviden: mindent, ami valamiképpen - barátságtalanul vagy barátságosan - az azonos nem egyik képviselőjével való kapcsolatot illeti, szívesen neveznek "homoszexuálisnak". Tekintettel erre, kénytelenek vagyunk feltenni a kérdést: mit tételez fel egy pszichoanalitikus önmagáról, a hallgatóiról vagy a páciensről, amikor kijelenti, hogy a páciensnek homoszexuális hajlamai vannak? Az efféle állítás nem alkalmas sem arra, hogy tisztázza, mit gondol ő maga, sem pedig arra, hogy világosan körülhatárolt elképzelést közöljön a hallgatókkal. És amikor egy betegének szemtől szembe azt mondja, hogy az "homoszexuális", akkor gyakran csak elijeszti a beteget, ahelyett hogy segítene neki, mert a "homoszexuálisnak" az általános szóhasználatban egészen határozott jelentése van, és ebből következően zavaró érzelmi színezete. Tekintettel az általános zűrzavarra, azt hiszem, érdemes az egész problémát újra fogalmazni, a

homoszexualitásról alkotott különféle pszichoanalitikus elméleteknek utánajárni, és végezetül ismertetni a vita jelenlegi állását.

Freud, összhangban libidóelméletével, a tudattalan homo-szexualitást a neurózis kialakulásában alapvetőnek és okozatnak tekintette. Ezzel szemben az újabb pszichoanalitikus kutatások arra a következtetésre jutottak, hogy a homoszexualitás csak az egyén általánosabb problémáinak egyik tünetének tekintendő. Ahelyett, hogy az egyedi esetben az alapproblémát hozná felszínre, csupán valamely karakterprobléma megnyilvánulása. Mint manifesztáció pedig affelé törekszik, hogy az általános karakterzavar megoldásával ismét eltűnjön.

Freud szerint minden emberben kimutatható a tudattalan homoszexualitás. Számára a homoszexualitás az eredeti libidinózus ellátottság egy része és három különböző formában jelenhet meg: latens, elfojtott és nyílt homoszexualitásként. A latens homoszexualitás mindenkinél kimutatható, bár mértéke egyénenként változó. Nem kell feltétlenül patológikusnak lennie; Freud szerint kifejeződése inkább a patológikus problémákon belül lelhető fel vagy szublimáltan. A pszichoanalízis a homoszexualitás problémájával csak elfojtott vagy nyílt megjelenési formájában foglalkozik. Ha a "homoszexualitás" fogalmának használatát erre a két megjelenési formájára korlátoznák, akkor a zavar lényegesen kisebb lenne. De Freud maga is ismételten beszél elfojtott homoszexuális hajlamokról olyan helyzetekben, amelyekben a szexualitás szónak a szokásos, leszűkített értelmében semmiféle szexuális tartalma nincs.

Freud nézetei a homoszexualitásról a biszexualitásról alkotott elméletén nyugszanak. Számára a libidóval való eredeti ellátottság egy része a homoszexualitás területe. A libidónak ez a része nyilvánvalóan nem változtatható át heteroszexuális libidóvá, a részek sokkal inkább egymástól elválasztva maradnak, és ezek együtt alkotják az eredeti biszexualitást. A fejlődés során az egyik résznek sikerül felülkerekednie, míg a másik rész, amelyik alul maradt vagy szublimálódik, vagy valamely neurózis kialakulásának lesz az alapja. Tehát a tudattalan homoszexualitás Freud elmélete szerint általánosságban is fontos része a személyiség struktúrájának. Mindemellett soha nem volt számomra eléggé világos, hogy Freud számára milyen feltételek szükségesek ahhoz, hogy ezek a tudattalan hajlamok tudatossá vagy nyíltan megéltté váljanak.

A zűrzavar egyik oka a szakirodalomban keresendő, mivel néha olyan eseteket hoznak fel példaként a homoszexualitásra, amelyeknél nem mutatható ki semmiféle egyértelmű szexuális vonatkozás, hanem csak az azonos nem tagja irányában megnyilvánuló erős neurotikus függőség. Nem marad más hátra, mint annak feltételezése, hogy az ilyen eset pszichodinamikája különbözik attól az esettől, amikor egyértelmű nyíltsággal éli meg a homoszexualitást. Tudomásom szerint a klasszikus pszichoanalízisnek nincsenek ismeretei arról, hogy mi vezet a kulturális tabuk megsértéséhez, amikor valaki

elhatározza, hogy nyíltan beismeri homoszexuális életmódját - eltekintve attól az általánosságtól, hogy az efféle embernek gyenge a felettes-énje.

Ha megkérdőjelezzük Freud személyiségelméletét, nevezetesen azt, hogy a karakterstruktúra a szexuális ösztöntörékvések szublimációjának az eredménye, akkor másképpen kell megközelítenünk az elfojtott és a nyílt homoszexualitás kérdését. Ha elhagyjuk a libidó-sémát, akkor sokkal könnyebben felismerhető, hogy a homoszexualitásnak nincs önálló klinikai nagyságrendje. Nem léteznek olyan egyértelműen elhatárolható helyzetek, amelyekben kivétel nélkül előfordulna; mint tünet jelenik meg különböző karakterstruktúrájú embereknél. Az egyszerű különbségtétel az aktív és a passzív típusoknál nem fedti le a megjelenő képet, ezek az eltérések még mindig világosan elválaszthatók egymástól. Így például ugyanaz a homoszexuális ember egy fiatalabb partner esetében átveheti az aktív szerepet, egy idősebbel szemben pedig a passzívat. Az a személyiség-típus, amelyik az egyik esetben véletlenül alkalmazkodik a nyílt homoszexuális helyzethez, szinte azonos lehet azzal a személyiséggel, amelyik egy másik esetben meglehetősen hasonló körülmények között a heteroszexualitás mellett dönt. Van olyan vélekedés - például Bernard Robbinsé -, hogy a homoszexuálisok között gyakori a szadomazochista személyiség-típus. Holott jól tudjuk, hogy szadomazochisztikus kapcsolatok a heteroszexuálisok között is gyakran fellelhetők, tehát Robbins megfigyelésével nem válaszolható meg a nemek választásának a kérdése.

Freuddal együtt elmondható, hogy minden ember biszexuális abban az értelemben, hogy biológiai adottságai következtében mindkét nem - illetve valójában más stimulánsok egész sora is - izgató lehet számára. Sokan vannak, akiknek megvan a hajlamuk arra, hogy szexuális kielégülésüket többé-kevésbé állandó partnerhez fűződő kapcsolat kialakításában találják meg. A gyermekkorban mindaddig, amíg a szülők nem állítanak fel tabukat, létezik a testi izgalomban lelt válogatás nélküli öröm állapota. Amikor a gyermek megosztja ezt az örömet, akkor mindkét nembelivel osztja meg. Ebben döntő szerepe van a rokonságnak és az alkalomnak.

A kisgyermekkor példájából kiindulva érdekes lenne elgondolkodni azon, hogy mi történne akkor, ha valaki egy szexuális megszorítások nélküli társadalomban nőne fel. Nagyon is elképzelhető, hogy a legtöbb gyermek végül is az őt biológiailag legjobban kielégítő szexuális gyakorlatot részesítené előnyben, és az is kiderülne, hogy ez a kielégülés a férfi és női genitáliák egyesülésében lelhető meg. Ha kimutatható lenne, hogy a heteroszexuális aktivitás végső soron a szexuális élet előnyben részesített formája, ez azt jelentené, hogy a többi formát el kell fojtani. Feltéve, hogy az illető kultúra nem tiltja a többi végrehajtási formát, nem lenne szükség az irántuk megmutatkozó vágy elfojtására. A homoszexualitás eltűnne, ha a kielégülés egyéb formái megvalósíthatók lennének. Viszont visszatérne, ha lehetetlenné tennék a heteroszexuális formákat. Pusztán pszichológiai szinten tekintve a

dolgot, nagyon is valószínű tehát, hogy azok az emberek, akiket nem korlátoznak, szexuális kielégülésüket minden, számukra lehetséges módon megszerzik, mihelyt azonban választási lehetőségük van, azt a kielégülést választják, amely számukra a legnagyobb örömet okozza.

A legtöbb szexuális kapcsolatnak - túl a fiziológiai vágykielégülésen - értelme van az emberi viszonylatokat tekintve is. A kapcsolat mint egész olyan jelentőséggel bír, amelynek az értéke kihat a szexuális cselekvés által elért kielégülésre. Eltekintve meghatározott helyzetektől, amelyekről később beszélek majd, és amelyekben a külvilág korlátozza a homoszexuális szerelem tárgyválasztását, úgy tűnik, nem hagyható figyelmen kívül az interperszonális tényező - tehát a kapcsolat fajtája, a függőség különössége, a szerelem tárgyának személyisége - abban a kérdésben, hogy vajon homoszexuális vagy heteroszexuális életmódot választ-e valaki. Mielőtt azonban a részletekbe bocsátkoznánk, engedtessek meg, hogy kitérjek arra, milyen eltérő fogadtatása van társadalmunkban a homoszexualitásnak.

A kultúrák többségében léteznek a szexuális magatartások meghatározott formái. A szexuális viselkedés bizonyos fajtáit előnyben részesítik és elfogadják, míg a szexuális kielégülés más formái kétes hírűek. Némelyek teljes mértékben tiltottak és büntetendők, másokat egyszerűen csak kevésbé fogadnak el. Nyilvánvaló, hogy ilyen körülmények között senki nem választhat szabadon. Mindenkinek tekintetbe kell vennie, hogy megvethetik, ha a szexuális viselkedés kulturálisan nem elfogadott formájához vonzódik. Kétségtelen, hogy ez egyike azoknak a problémáknak, amelyeket hoznak kapcsolatba kultúránkban a nyílt homoszexualitással. Freud számára a különbségnek a között az ember között, aki elfojtja a homo-szexualitást és a között, aki nyíltan vállalja, az az alapja, hogy az egyiknek hajthatatlan a felettes-énje, a másiknak pedig gyenge. A problémát azonban nem lehet ilyen egyszerűen megoldani, mert a homoszexualitásukat nyíltan vállalók között - eltekintve azoktól a pszichopátáktól, akik megfelelnek Freud leírásának - vannak olyanok is, akik szenvednek felettes-énjüktől és valóban boldogtalanok a helyzetük miatt. Mások beletörődően elfogadják a sorsukat, de úgy érzik, hátrányos helyzetben vannak, megint mások elvesztették az önbecsülésüket és szexuális viselkedésükben saját értéktelenségük újabb kifejeződését látják. Van néhány szerencsésebb eset is, amikor az illető védett környezetének köszönhetően nem kerül kapcsolatba a főleg nagyvárosi homoszexuális körök inkább bűnözés felé hajló pszichopátás alakjaival, és elszigeteltsége vagy visszahúzódó életmódja következtében nem kell kifejezetten megtapasztalnia a társadalmi számkivetettséget. Ezeknek a homoszexuálisoknak nincsenek komoly konfliktusaik a kapcsolataik miatt, belőlük pedig más tekintetben nem hiányzik a társadalmi felelősség - nekik tehát, hogy Freud fogalmával éljünk, nem gyenge a felettes-énjük.

Ez utóbb említett eset igen gyakori a nőknél. Ez pedig felveti számunkra annak az eshetőségét, hogy - legalábbis erre a kultúrára nézve - külön

beszéljünk a férfi és a női homo-szexualitásról. A nőknek általában a férfiakénál sokkal nagyobb mértékű testi közeledést engedélyez a társadalom, anélkül hogy megbélyegezné azt. A nőknél elfogadják, ha barátságuknak úgy adnak kifejezést, hogy megcsókolják és átölelik egymást. Amerikában egy apa általában túlságosan félszeg ahhoz, hogy megcsókolja a fiát, míg sem az anya, sem a lánya nem mutatnak efféle gátlásokat. Ferenczi Sándor rámutatott arra, hogy társadalmunkban a heteroszexualitás szokásos kényszere természetes következményként a saját neművel való mindenfajta valóban szoros barátságot tabuként kezel. A nőknél szemmel láthatóan sokkal nagyvonalúbban fogadják el a saját nem iránti barátságokat, és ezért a nők nyíltan megélt homoszexualitását is. Ehhez képest egészen a legutóbbi időkig sokkal szigorúbb tabu tiltotta a házasságon kívüli heteroszexuális kapcsolatokat. Az a két nő, aki vállalja homoszexualitását, sok közösségben élhet úgy együtt teljes intimitásban, hogy nem kíséri őket a társadalom megbélyegzése mindaddig, amíg például nem teszik homoszexualitásukat oly módon közszemlére, hogy közülük az egyik például férfiruhát hord, vagy férfias viselkedésével tüntet. De még ha ilyen messzire is mennek a nők, akkor is inkább csak kissé különösnek tartják, de nem közösítik ki őket. Ha azonban két férfi próbálná meg ugyanezt, akkor szinte biztos, hogy kifejezetten ellenségesen fogadnák őket.

A társadalom férfi és női homoszexualitással kapcsolatos eltérő viszonyulásának talán mélyebb biológiai gyökerei vannak: ha ugyanis két nő a legbizalmasabb együttlétben él együtt, csókolják és simogatják egymást és a szoros testi kapcsolatot keresik, akkor ezt megtehetik anélkül, hogy a szexuális kielégülésnek bármilyen külső jele lenne, két férfi azonban hasonló helyzetben egyértelműen tudja, hogy szexuálisan izgalmi állapotban vannak. Ki tudja, hogy ennek a biológiai tényezőnek van-e szerepe vagy sem a női homoszexualitás iránti növekvő toleranciában - mindenesetre vannak még egyéb tényezők is, amelyek egyértelműen hozzájárulnak ahhoz, hogy a női homoszexuális kapcsolatokat normálisnak tekintik. Már utaltam arra, hogy az ember, amennyiben korlátozott a választás lehetősége, mindig olyan szexuális partnert keres, amelyik leginkább ki tudja elégíteni. Ha megvan erre a lehetőség, akkor azt választja, amelyiket a leginkább kívánja. Ha a körülmények korlátokat szabnak - például valaki elhagyatott helyen él -, akkor megeshet, hogy különös teremtményeket fog vonzónak találni szexuális tárgyakként.

A férfiak azonban általában kevésbé kerülnek összeütközésbe a külső akadályokkal, mint a nők. Ezért tehát ha egy férfi nyíltan homoszexuális lesz, akkor szinte mindig a saját maga személyével vannak gondjai. Ezzel az emberrel a társadalom nem elnéző, és megvan benne a hajlandóság arra, hogy az ilyen férfit gyenge embernek tartsa. A nők a férfiaknál sokkal gyakrabban élnek a heteroszexuális lehetőségek tekintetében korlátozott feltételek között. Az életkor és a testi vonzerő hiánya messze inkább akadályozza őket, mint a férfiakat. Hasonlóképpen a nőket jelentősen meghatározzák a

partnerkeresésben a konvenciók, úgyhogy sokszor még a fiatal és vonzó nőknek sincs társadalmilag elfogadott alkalmuk arra, hogy férfival találkozzanak. Ezért van az, hogy a jelentősebb külső akadályok még érett asszonyokat is gyakran homoszexuális kapcsolatokra késztetnek, míg a férfiak közötti nyílt homoszexualitás általában a súlyos személyiségzavar kifejeződésének tekinthető. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy ne lennének komolyan sérült homoszexuális nők, de azt igen, hogy a társadalom nagyobb türelme a női homo-szexualitással szemben összefüggést mutat azzal, hogy a homoszexuális nők között nagyobb számban vannak a Viszonylag egészségesek.

A nőies férfiakkal és a férfias nőkkel* szemben megmutatkozó eltérő kulturális beállítottság is a társadalomnak a női homoszexualitás iránti nagyobb toleranciáját mutatja.

* Fromm az angol eredetiben a sissy 'lányos fiú' és tomboy 'fiús lány' kifejezéseket használja. (A szerk.)

Ha egy fiatalemberről azt mondják, hogy "nőies", hogy "puhány", akkor az megbélyegzettnek, lekezeltnek érzi magát. Ezzel szemben ha egy lányról azt mondják, "fiús", akkor abban semmi, az előzőhöz hasonló értékítélet nem fejeződik ki. Sőt éppen ellenkezőleg, a lányt ettől gyakran egyenesen büszkeség is tölti el. Ezeknek a megjelöléseknek az eredete valószínűleg gyermekkori értékítéletbe nyúlik vissza, amikor mindkét nemnél kíváncsi tulajdonság volt a bátorság és a vakmerőség. A "nőies" ezért gyáva és puhány, a mama kedvence, a "fiús" viszont bátor kislány, ő a vadóc, aki helyt tud állni magáért a hasonló méretű fiúval szemben. Ezek az értékítéletek később valószínűleg beépülnek a két nem homoszexualitásával szemben megmutatkozó magatartásba.

A nyugati társadalmaknak a homoszexualitással kapcsolatos álláspontját az alábbiakban lehet röviden összefoglalni. A homoszexualitást széles körben a szexuális aktivitás nem elfogadható formájának tartják. Ha külső okok miatt - például ha férfiak és nők egymástól tökéletesen elválasztva élnek - következik be, és ha átmenetileg vagy végérvényesen többé nincs mód a heteroszexuális választásra, akkor a társadalom nagyobb megértést tanúsít a homoszexualitás iránt. A homoszexuálisokhoz kapcsolt szokásos karaktervonások kihatnak a homoszexuálisok megvetésének mértékére. Így a "fiúst" kevésbé nézik le, mint a "puhányt". Azokat az embereket, akik szerelmük tárgyának kiválasztásakor saját személyiségükön kívüli okok miatt kénytelenek a saját nemükre korlátozódni, "nőies" homoszexuálisnak mondhatjuk abban az értelemben, hogy az emberi kapcsolatok közül a számukra elérhető legjobb módot választották ki. Az ilyen emberek pszichopatológiailag nem jelentenek problémát.

A pszichoterápia számára érdekes kérdés így tehető fel: vajon melyek azok a belső nehézségek, amelyek az egyént arra indítják, hogy az emberi

partnerkapcsolatok közül a nyílt homoszexualitást részesítsék előnyben? Még ha a szexuális partner kiválasztásának nincsenek is látható külső korlátai, létezik-e valamiféle predispozíciós tényező, avagy ez inkább egy sor, az emberi kapcsolatokat érintő nehézségben mutatkozik meg? Így tehát a homoszexualitás nem más, mint valamely meghatározott személyiségstruktúra eredménye? Vagy akkor jön létre, amikor az amúgy is terhelt személyiséget véletlen hatások érik? Vagy minden egyes esetben kimutathatók a kisgyermekkorai homoszexualitásra utaló hajlamok?

Lehetséges, hogy a fentebb felsorolt valamennyi lehetőség jelen van diszpozíciós háttérként, és hogy egyedi esetekben a homoszexualitás tünetének a jelentőségét ezen háttérokok valamelyike határozza meg. Más szóval: a homoszexualitás nem önálló klinikai nagyságrend, hanem az egyes személyiség típusoknál jelentkező különböző jelentéstartalmaknak megfelelő tünet. Helyi értéke a neurózison belül a betegségek között a fejfájáshoz hasonlítható. A fejfájást okozhatja agytumor vagy melléküreg-gyulladás, egy kezdődő megfázás vagy migrén, érzelmi megterhelés vagy léghuzat. A fejfájás csak akkor szűnik meg, ha az illető betegséget sikerrel meggyógyították.

A manifeszt homoszexualitás ehhez teljesen hasonlóan azt jelentheti, hogy az illető férfi vagy nő fél a másik nemtől vagy a felnőtté válás felelősségétől. Ez a fajta homoszexualitás eredhet a tekintélynek való ellenszegülés igényéből is; kifejezheti azt a kísérletet is, hogy valaki a gyűlölettel vagy a versengés eszközeivel akar leszámolni a saját nemével; vagy kifejezheti a menekülést a valóság elől, amikor az érintett - egy szkizofrén autoerotikus cselekedeteihez hasonlóan - a test stimulálásával akar eljutni a feloldódáshoz; végül lehet az önrombolás vagy a másik iránt megnyilvánuló destruktivitás egyik tünete is. A felsorolt példák messze nem merítik ki a homoszexualitás lehetséges jelentéstartalmait, csupán azoknak az eseteknek a visszatükröződései, amelyekkel a homoszexuálisok pszichoanalízise alkalmával találkoztam. És ezek az esetek széles skáláját mutatják azoknak a zavaroknak, amelyek a homoszexualitás tüneteiben megmutatkoznak.

A következő, lehetőség szerint megválaszolandó kérdés a következőképpen hangzik. Miért éppen ez a tünet az, amely kiválasztódik valamely probléma megoldásaként? Megfigyelhetők-e kivétel nélkül az illető személyeknél a gyermekkorra visszavezethető és a homoszexualitásra készítő hajlamok? Sok esetben úgy tűnik, hogy ez sikerülni fog. A mi kultúránkban a legtöbb gyermek két különnemű emberrel nő fel szoros kapcsolatban. Természetes tehát, hogy így a gyermeknek eltérő a kapcsolata a két szülővel, és ebben bizonyára része van szexuális érdeklődésének és kíváncsiságának is. Általában véve azonban vannak ennél fontosabb dolgok is. Szülő és gyermek kapcsolatát messzemenően meghatározza az illető szülőnek a gyermek életében betöltött szerepe. Így tehát az anyának általában sokkal több tennivalója van a gyermek testi szükségleteivel kapcsolatban, mint az apának. Az apa feladatköre viszont sokkal nagyobb változatosságot kínál, mint az

anyáé. Egyes családokban a fegyelmet képviseli, másokban ő a játszópajtás, vagy van, ahol kiveszi a részét az anyai gondoskodásból. Ezek az adottságok befolyásolják a gyermeknek az illető szülővel kapcsolatos reakcióit, következésképpen a hozzájuk fűződő kapcsolat az illető szülő személyiségének megfelelően alakul.

A gyermek már nagyon korán megtanulja, hogy szülei közül melyiknek van nagyobb szava, melyik szereti őt jobban, melyik a megbízhatóbb, melyik befolyásolható könnyebben stb. Ezeknek az adottságoknak a felbecsülése mértékadó arra nézve, hogy a gyermek a szülők közül melyiket kedveli és melyiket követi inkább. A homoszexualitás kialakulásában fontos szerepe van annak, hogy a gyermek érzékeli, a szülők vagy a szülők közül az erősebbik fél számára csalódás volt-e a gyerek neme. Ez különösen akkor igaz, ha a szülő csalódottságának eredményeképpen úgy bánik a gyermekkel, mintha az nem a saját neméhez, hanem a másik nemhez tartozna. De mégsem feltétlenül kell, hogy ezek közül a tényezők közül bármelyik is a felnőtt korban homoszexualitáshoz vezessen.

Azok a lányok, akik inkább szerettek volna fiúk lenni, felnőhetnek a saját nemük iránti különösebb érdeklődés nélkül, fiúk, akik gyengéd anyai tulajdonságokkal rendelkeznek, miután megnősülnek, gyakran saját gyermekeik anyáskodó gondozásában lelnek kielégülést anélkül, hogy valaha is küzdeniük kellett volna a homoszexualitás ellen. Ha egy ilyen fiúnak az apja véletlenségből igen erős, szeretetteljes és konstruktív hatással volt az életére, míg az anya csődöt mondott, akkor megeshet, hogy a fiú homoszexuális lesz. De ugyanígy előfordulhat az is, hogy keres magának egy olyan nőt, akinek személyiségtípusa megegyezik az apáéval. Ha nagyobb volt a károsodása, akkor érezheti úgy is, hogy olyan házasságba kergették bele, amelyben a felesége hasonlóan romboló hatással van rá, mint az anyja volt, de az is lehetséges, hogy destruktív férfival keveredik homoszexuális kapcsolatba. Ily módon tehát a szülők személyiségtípusának minden lehető kombinációja elképzelhető, és kimutatható, hogy a szülők önmagukban még nem meghatározóak a későbbi partner nemének kiválasztásában.

A szexuális kapcsolatokat valószínűleg két szempont befolyásolja. Az egyik a konstruktív választás, amelynek során a kölcsönös segítőkészség és vonzalom határozza meg a képet, a másik a destruktív választás, amikor az illető ahhoz a személyhez kötődik, akitől fél és aki tönkretelheti őt. E két véglet között vannak természetesen átmenetek, olyanok például, ahol a partneri kapcsolat egészében véve ugyan konstruktív, de mégis tartalmaz néhány romboló elemet. A konstruktív és destruktív szexuális kapcsolatok közötti különbség érvényes mind a heteroszexuális, mind pedig a homoszexuális kapcsolatokra, miután mindkettőnél megtalálható mindkét típus.

Ezért igyekszünk tehát még egyértelműbben a homoszexualitás kialakulásához vezető determináló tényezőket találni. Ebből a szempontból két

további vonatkozás emelkedik még ki. Ezek: a személyiség károsodásának mértéke, valamint a véletlen tényezők szerepe. A nagyon megviselt emberek vagy az olyanok, akiknek igen csekély az önbecsülésük és ezért nehezen tudnak barátokra találni és jól érezni magukat az emberek között, hajlamosak arra, hogy saját nemükhöz kötődjenek, mert az kevésbé félelmes számukra. Úgy érzik, hogy azok az emberek, akik épp olyanok, mint ők, megértik őket. Mert esetükben nem kell tartani az ismeretlen aggasztó kiszámíthatatlanságától. Ezenkívül minden, a másik nemhez fűződő kapcsolat nagyobb követelményeket támaszt: a férfi kötelessége, hogy a nő támasza legyen, a nőnek pedig gyerekeket kell szülnie. Ezek az elvárások nagyobb felelősségérzetet feltételeznek. A szorongó nő attól fél, hogy nem elég vonzó ahhoz, hogy megszerezzen egy férfit, a szorongó férfi pedig attól fél, hogy nem elég sikeres ahhoz, hogy egy nő számára attraktív legyen. De itt is igaz, hogy mindezek nem szükségszerűen vezetnek a homoszexualitás kialakulásához: a homoszexualitás sokkal inkább részmegoldás, mert egy lépést jelent, hogy az illető kijusson az elszigeteltségből.

A manifest homoszexualitás a mindkét nembeli éretlen vagy neurotikus emberek számára vonzó, mert a szociális felelősség nélküli relatív szabadság mellett kínál bensőséges kapcsolatot. Az egyesüleből ugyanis nem lesz gyermek, és semmiféle törvény nem kényszeríti arra az embert, hogy élettársáért akarata ellenére felelősséget vállaljon. A manifest homoszexualitás azok számára is vonzó, akiknek egyébként is nehezükre esik intim kapcsolatokba bocsátkozni. Mint már említettük, a saját nemmel való kapcsolat kevésbé megerőltető, mert ismerős. Ráadásul nem olyan fajta kapcsolat, amelynél attól kellene tartani, hogy örökre szóló és csapdává válhat, inkább azt a benyomást kelti, hogy bármikor szabadulni lehet belőle. Természetesen ennek a szabadságnak a látszata gyakran csalóka, mert a valamely nem iránti neurotikus vonzalom mindig is neurotikus függőségeken alapuló kötődés lesz. Végül pedig a félelem a létért való harctól bizonyos férfiakat arra csábít, hogy anyagilag vagy más módon függjenek egy másik férfitől.

Az eddigiekben megmutattuk, hogy a különböző személyiségproblémák részleges megoldást nyerhetnek a homoszexuális tünetben, de semmi olyant nem tudtunk megállapítani, ami biztosan homoszexualitáshoz vezet. Sokszor hangsúlyozták, milyen fontos szerepe van a homoszexuálisoknál a fiatalkori csábításnak, és sok homoszexuális erre az élményre vezeti vissza későbbi életmódját. Mégis sokan vannak olyanok, akiknek hasonló élményeik voltak, és mégsem lettek homoszexuálisak. Feltételezhető, hogy egy már amúgy is súlyos problémákkal küszködő fiúnak, aki fél a nőktől és úgy érzi, még nem nőtt fel az élethez, a homoszexuális élmény megadhatja a végső lökést neurotikus választásához, míg egy olyan fiatal számára, aki nem fél az élettől, a hasonló csábítás csak közjáték az élet megismerésének folyamatában. Egyszerűen tovább megy, új tapasztalatokat gyűjt. Tudjuk, hogy a

homoszexuális játékok igen gyakoriak a kamaszkorban, és a gyermekek többségénél semmiféle komoly zavart nem okoznak.

Valószínűleg azért, mert Freud a neurózis szexuális eredetét oly nagyon hangsúlyozta, valamint azért, mert a homo-szexualitást kulturálisan olyannyira elítéljük, hajlamosak vagyunk arra, hogy fontosabb tünetnek lássuk, mint amilyen valójában. Az utóbbi évek pszichoanalitikus gyakorlata azt a felismerést látszik igazolni, hogy a homoszexualitás olyan probléma, amelynek az a tendenciája, hogy azonnal megszűnjék, miheyst megoldódnak az általános karakterproblémák. Még mint tünet sem jelenik meg egységes formában. A homoszexuális viselkedésnek éppen annyi a formája, mint amennyi a heteroszexuálisnak, és a homoszexuálisok emberi kapcsolatai ugyanazokat a problémákat mutatják, mint a heteroszexuálisoké.

Van, amikor az anya-gyermek-kapcsolatnak igen fontos a szerepe. E kapcsolatot gyakran uralják versengő és szadomazochista érzelmek. Vannak kapcsolatok, amelyek gyűlöletre és félelemre épülnek, és olyanok, amelyeknek a kölcsönös tehetetlenség az alapja. A homoszexuális partnerek között talán több a promiszkuitás, mint a heteroszexuálisok között, bár jelentőségük a személyiség struktúráját tekintve nagyjából ugyanakkora. A promiszkuitás mindkét esetben a genitáliák iránti kitüntetett érdeklődésből és a testi ingerlésből adódik. Ilyenkor egyáltalán nem fontos, hogy mindezt miféle emberrel tapasztalja meg az illető. A szexuális cselekvésnek van valami kényszeres jellege, és kizárólag az érdeklődés határozza meg. Ezért van az, hogy a filmekben a partner sokszor nem is ismerhető fel világosan, és gyakran egyetlen szót sem váltanak.

A spektrum másik véglete a homoszexuális házasság, amelyen a magam részéről két ember meglehetősen tartós kapcsolatát értem, ahol mindig fontosak a másik fél érdekei és személyisége. Itt is fellelhetőek a neurotikus heteroszexuális házasságokra jellemző jegyek, ugyanaz az a birtoklási vágy, ugyanolyan féltékenység és hatalmi harc. Az ember legalábbis elméletileg megbékülhet a gondolattal, hogy létezik ilyen felnőtt szerelmi kapcsolat. Különböző is, a felnőtt szerelem a mi kultúránkban ritkaságszámba megy, és kétségtelenül még ritkább a homoszexuálisoknál, mert az érettség megfelelő fokán az emberek, ha az életkörülményeik ezt nem akadályozzák meg, feltehetően a heteroszexuális kapcsolatot részesítik előnyben.

Ha valaki a homoszexualitást választja a partnerkapcsolatokban, akkor ennek - mint rámutattunk - különféle okai lehetnek. Ha egy szigorúan meghatározott adottságból vagy a körülmények kombinációjából következne, akkor azt eddig még nem fedezték fel. Ha nem tudunk semmilyen különös okot találni, akkor találjunk ki legalább olyan különleges igényeket, amelyeket a homoszexualitás kielégíthet? Nyilvánvaló, hogy a homoszexualitás szexuális kielégülést nyújt, és ez fontos az olyan ember számára, aki képtelen kapcsolatot teremteni a másik nemmel. És mivel a homoszexuális kapcsolatban is szükség van

partnerre, ez segít a magány és az elszigeteltség problémájának megoldásában. Annak a ténynek is megvan a maga kielégülési vonatkozása, hogy valaki egy kulturális tabuvá avatott csoporthoz tartozik, mert úgy érezheti, hogy ellenszegül, hogy rettenthetetlen és erős, és csillapodhat az az érzése, hogy megvetik, ha egy olyan csoportosulás tagja, amely szemben áll a világgal. A többi kielégülési formát már említettük, ilyen a felelősségtől való szabadulás, az anyagi támasz - különösen némely homoszexuális férfinál.

Manifeszt homoszexuálisként élni a személyiség számára lehet konstruktív és destruktív. Lehet az emberi kapcsolatok legjobbjá, amilyenre valaki csak képes, és ezért minden esetben jobb, mint az elszigeteltség. Ez különösen az anyagyermek-függőség esetén igaz, amely egyaránt fellelhető a férfi és a női homoszexuálisoknál. A manifeszt homoszexuális élet azonban lehet destruktív tényező is a negatív személyiségfejlődésben. De a homoszexualitás soha nem lehet oka más egyéb neurotikus struktúráknak és a neurózis voltaképpen eredetének még akkor sem, ha kialakulása újabb problémák szülője. Mint ahogy más tünetekre, a homoszexualitásra is érvényes, hogy a pszichoanalízisnek a neurózist elsősorban a személyiség struktúrája felől kell néznie, mégpedig annak a felismerésnek az alapján, hogy ez a tünet valamely neurotikus struktúrának csupán csak következménye.

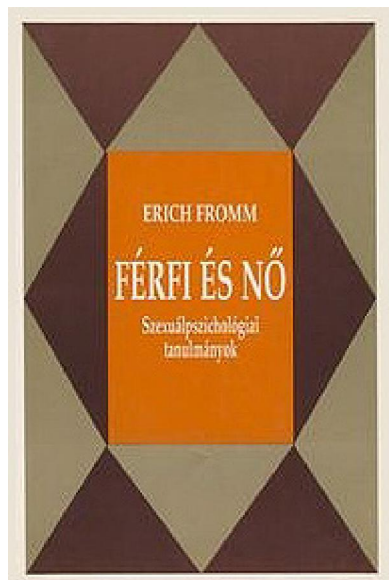
A TANULMÁNYOK FORRÁSAI

Nem és karakter. Első megjelenése Sex and Character címmel, in: Journal for the Study of Interpersonal Process, Vol. 6. (1943), Washington (The William Alanson Psychiatric Foundation), 21-31. A magyar fordítás alapjául szolgáló német nyelvű kiadás a kibővített és ugyanezen címmel megjelent angol nyelvű tanulmány alapján készült, in: R. N. Anshen (ed.): The Family: Its Function and Destiny. New York, Harper and Row, 1949, 375-392.

Férfi és nő. A szöveg egy 1949-ben tartott előadás nyomán keletkezett. Első megjelenése Man and Woman címmel, in: M. M. Hugh (ed.): The People of Your Life: Psychiatry and Personal Relations. Alfred A. Knopf, 1951, 3-27.

Szexualitás és karakter. Első ízben 1948-ban jelent meg Sex and Character címmel, in: D. P. Geddes-E. Curie (ed.): About the Kinsey Report. New York, The New American Library, 1948, 301-311.

Változás a homoszexualitás értelmezésében. 1940 körül keletkezett és Changing Concepts of Homosexuality címmel kéziratban fennmaradt tanulmány. Nyomtatásban első ízben német nyelven jelent meg 1994-ben Rainer Funk fordításában, in: Liebe, Sexualität und Matriarchat. München, DTV, 1994, 161-174.

Kiadta: az Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996

Fordította: Kajtár Mária

ISBN 963 05 7366 0

A fordítás az alábbi kötetben megjelent szövegkiadás alapján készült: Erich Fromm: Liebe, Sexualität und Matriarchat. Beiträge zur Geschlechtsfrage. Hrsg. Rainer Funk DTV, München, 1994

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.